Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 293 (12383) | 1983 чылдың декабрь 23, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 коп

АГИТПУНКТУЛАРДА

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш демиселдиң харысалгалыг үе-чадазында соңгулда кампаниязы эгелээн.

МОСКВА. Соңгукчуларның 1200 агитпунктулары болгаш клубтары шуптузу соңгулда мурнунуң планнарын ёзугаар ажылдап эгелей берген. Партия райкомнары агитпунктуларның болгаш соңгукчуларның клубтарының эргелекчилериниң кандидатураларын бадылаан. Москваның партия организацияларының хөй кезиинде соңгулдаларны белеткеп, эрттирери-биле холбашкан пропаганда хемчеглериниң планнарын ажылдап кылган.

Хоорайның 200 муң агитаторлары бүдүрүлге болгаш албан черлеринде, чоннуң чурттап турар черлеринде соңгулда мурнунуң масса-политиктиг ажылын эгелээн.

СЫКТЫВКАР. Коми АССР-ниң поляр чанының районнарының агитаторлары болгаш пропагандистери тундра делгемнериниң оруктарынче баштайгы үнүүшкүннерни кылганнар. Ивижилерниң чадырларында, геологтарның базаларында болгаш балыкчыларның турлагларында көжер агитпунктуларны тургускулаан.

Ол автономнуг республиканың тундра районнарында 40 ажыг агитпунктуларны тургускан.

КАЛИНИНГРАД. Хоорайда соңгукчуларның баштайгы клубтары ажыттынган. Чаа Москва проспектизинде соңгукчулар клуву база тургустунган. Агитаторлар ында ССРЭ Конституциязының дугайында, хоорайның бөгүнгү болгаш даартагы хүннериниң дугайын чугаалап турарлар.

ОДЕССА. Кара далайның «Комсомолчу алдар» теплоходунда эштип чоруур агитпункт В. И. Ленинниң «Совет эрге-чагырга деп чүл?» деп чугаазын судно радиозу-биле дамчыдары-биле ажылдап эгелээн.

Пароход ажыл-агыйының суднолары ында ындыг эштип чоруур ийи чүс хире агитпунктуларны тургускан.

(СЭТА).

СОҢГУЛДАЛАРГА УТКУШТУР

1984 чылдың март 4-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжынга соңгулдалар болур. Ол — бистиң чурттуң ниитилел-политиктиг амыдыралынга улуг болуушкун. Социалистиг демократияны улам хөгжүдүп, калбартырынга, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, чурттуң улус депутаттарының бүгү Советтериниң моон соңгаар ажыл-чорудулгазынга ол улуг ужур-дузалыг.

Соңгулда мурнунуң кампаниязы Советтерниң, бүгү-ле күрүне органнарының ажыл-чорудулгазының шыңгыы көрүлдези болур. Моон мурнундагы соңгулдалар соонда эрткен барык беш чыл дургузунда коммунистиг тургузуушкунга чугула сорулгалар чедип алдынган. 1981 чылда Коммунистиг партияның XXVI съездизи болган, ооң идеялары, шиитпирлери бистиң амыдыралывыстың чарылбас кезээ апарган. ССРЭ-ниң тургустунганының 60 чылын байырлааның өөрүшкүлүг хүннери кижи бүрүзүнге уттундурбас. СЭКП ТК-ның май болгаш ноябрь (1982 ч.), июнь (1983 ч.) Пленумнарының шиитпирлери ажылдаарынга чаа идигни берген. Айыттынган сорулгаларны ылап-ла күүседири дээш бүгү-улусчу демисел чер-ле болганында калбарган.

Эрткен үениң иштинде эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Чижээ, ниитилел бүдүрүлгезиниң өзүлдезиниң темпизи эрткен чылдаазы-биле деңнээрге улгаткан. Ооң экономиктиг ажыктыы бедип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өзүп турар. Чоннуң хереглел бараанналрын бүдүрүп үндүрери көвүдээн. Аъш-чем программазы чайгылыш чок боттанып турар. Чоннуң боттуг орулгалары улгаткан. Беш чылдың эгезинден бээр миллион-миллион совет кижилер чаа бажыңнарже көжүп кирген. Бистер чедиишкиннеривисти кижиниң угаан-бодал сайзыралындан, эртемниң болгаш культураның хөгжүлдезинден база көрүп турар бис.

Партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш демиселдиң харысалгалыг үе-чадазында амгы соңгулда кампаниязы калбарып эгелээн. Ол социалистиг улусчу эрге-чагырганың улам-на хөгжүүрүнүң, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестериниң блогун быжыглаарының демдээ-биле эртер ужурлуг. Ол кампания күрүнениң болгаш ниитилелдиң херектеринге хамаатыларны улам-на калбаа-биле кириштирериниге идиг болуру чигзиниг чок. Ол совет кижилерниң күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейин улгаттырарынга, массаларның инициативазын көдүреринге, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынга, бүгү чадаларның Советтериниң ат-алдарын бедидеринге, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының ажылын сайзырацгайжыдарынга идиглиг болур.

Партия организациялары соңгулда мурнунуң бүгү ажылын совет ниитилелдиң экономиктиг, социал-политиктиг болгаш угаан-бодал хөгжүлдезиниң тодаргай сорулгалары-биле сырый холбаштырар ужурлуг деп, ам болур соңгулдаларга белеткел болгаш оларны эрттирери-биле холбаштыр партия организацияларының сорулгаларын айыткан СЭКП Төп Комитединиң доктаалында демдеглээн. Хамыктың мурнунда чедип алган темпини кошкатпазы, эки чүүлдерни идепкейлиг хөгжүдери чугула боор турар. Бирги черге-ниң сорулгазы — ажылчы чоннарны бо чылдың планнарын чедиишкинниг күүседиринче мобилизастаары болгаш январьның баштайгы хүннеринден эгелээш, дең-дески ажылды хандырары болур. Бүгү-ле курлавырларны ажыглап тургаш, хожудап турар адырларны көдүрери, чамдык коллективтер беш чылдың баштайгы үш чылдарының өрелерин төлээри эргежок чугула. Ол кайда-даа ажылдап турар ажылдакчы бүрүзүнден бедик организастыг, сагылга-чурумнуг болгаш идепкейлиг болуруи негеп турар. Бо талазы-биле үлегер-чижектиг коммунистер, бүгү чадаларның Советтериниң депутаттары көргүзер ужурлуг.

Эгелеп турар кампанияның идей-политиктиг утказынары чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күчү-зүн күштелдирер талазы-биле СЭКП-ниң үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазын ханызы-биле тайылбырлаарынче угланган турар ужурлуг. Амыдыралдың совет хевирин, чоннуң угаан-бодал күжүнүң чечектелиишкинин, чаагай чоруунуң бедип турарын көргүзер эң байлак материалды бистиң амыдыралывыс берип турар. Агитаторларның, лекторларның хүлээлгези болза, ол фактыларның дугайында кижилерге тодаргай чугаалаар, сайзырацгай социализмниң төөгүлүг чедиишкиннерин, социалистиг демократияның ССРЭ Конституциязында быжыглаттынган принциптерин бүгү тала-биле көргүзери болур.

Соңгулдаларга белеткел делегей байдалы америк империализмниң буруузу-биле шыңгыы чидигленген үеде эртип турар. Тайбыңны камгалаар, ядролуг айыылды чайладыр дээш бо байдалдарда СЭКП, Совет күрүне шиитпирлиг демисежип турар. СЭКП-ни долгандыр совет кижилерниң сырый каттыжыышкыны, тайбыңны камгалаар дээш оларның шиитпирлиг чоруу соңгулда кампаниязының үезинде улам ыңай хандыртынган турары чугула. Империализмниң реаксылыг, чонга удур мөөзүн идепкейлиг сойгалаары, делегей амыдыралында болуушкуннарны аңгы талазы-биле көөрүнге кижизидери, социализмниң чаалап алыышкыннарын камгалаар дээш туржурунга белен чорукка кижизидери чугула.

Соңгулда кампаниязының чугула сорулгаларының бирээзи болза, эрге-чагырганың дээди органынче ылап-ла ат-алдарлыг, чоннуң ёзулуг төлээлерин депшидери болур. Маңаа чүгле күш-ажылчы ажыл-чорудулгазының көргүзүглерин эвес, кандидаттарның арга-мергежилдерин база бүгү тала-биле барымдаалап, өөренип көөр херек. Депутат хүлээлгезин төлептиг күүседип шыдаар бе? Аңаа чугула ажыл-херекчи болгаш политиктиг шынарлар ында бар бе? Ажылчы чоннар ону хүндүлеп турар бе? Депутатка кандидаттарның политиктиг билиин, культуразының деңнелин, улус-биле ажылдап билирин, а ол ышкаш принципиалдыы, четпестерге эптеш чогу, сөзү-биле ажыл-херээниң чаңгыс аайы дээн ышкаш шынарларын, күш-ажылчы коллективтерниң саналын база калбаа-биле өөренип көөр херек.

Моон мурнунда турганы ышкаш, депутаттарга кандидаттарның составынга ажылчыннарның болгаш колхозчуларның колдап турар байдалын хевээр арттырарынче, а ол ышкаш өске-даа социал бөлүктерниң болгаш профессияларның ажыл-ишчилерин, херээженнерни, аныяктарны, хоочуннарны, ортумак звенонуң техниктиг интеллигенциязын, хандырылга ажылдакчыларын болур-чогууру-биле төлээлединче кичээнгейни СЭКП ТК угландырган. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, областарның үндезин национал кижилери-биле чергелештир, ында чурттап турар өске-даа националдарның төлээлекчилери депутаттар кылдыр соңгуттурары чугула.

Соңгулдаларга белеткел — парторганизация бүрүзүнүң бышкан чоруунуң шыңгыы шылгалдазы-дыр. Соңгулда мурнунуң хемчеглеринге соңгукчуларның идепкейлиг, сонуургалдыг киржилгезин хандырары, агитацияның болгаш пропаганданың янзы-бүрү хевирлерин база методтарын калбаа-биле ажыглаары эргежок чугула. Күрүне органнарының ажылын, соңгукчуларның чагыгларының күүселдезин соңгулда мурнунуң хуралдарынга шүгүмчүлелчи ёзу-биле үнелеп көөрүнге, бергелерни болгаш четпестерни илередиринге бүгү байдалдарны тургузарының эргежок чугулазын СЭКП ТК айыткан. Эреңгейлээр, ёзу барымдаалаар чоруктарның фактыларынга эптежип болбас. Соңгулдалар-биле холбаштыр хамаатыларның киирген саналдарын болгаш шүгүмчүлелдиг сүмелерин кичээнгейлиг көөр, ажылчы болгаш ажыктыг бүгү саналдарны боттандырар херек.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар — социалистиг демократияның тиилелгезиниң чаа херечизидир. СЭКП-ни долгандыр сырый каттышкан совет улус соңгулдаларны күш-ажылга чедиишкиннер-биле уткуур.

(«Правда» солуннун мурнуку чүүлү).

ЧУРУКТА: хаван комплекизиниң мурнакчы ажылчыннары (оң таладан солагай талаже) В. Шурышева, З. М. Терских, З. И. Авдеева, Е. А. Мишакова.

В. ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

1984 чылдың март 4 — ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар хүнү

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНГЕ СОҢГУЛДАЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНГА РСФСР-ДЕН ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ДЕПШИДИЛГЕЗИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле соңгулда комиссиязының составынга РСФСР-ден төлээлекчилер депшидилгези декабрь 21-де уламчылаан.

Бурятияның Опера болгаш балеттиң академиктиг театрының коллективи комиссияның составынга бодунуң төлээлекчизи кылдыр РСФСР-ниң улустуң артизи О. Ш. Коротокованы адаан.

«Стекловолокно» бүдүрүлге каттыжыышкынының аргыкчызы, партия кежигүнү эвес Р. Г. Клюшкина база комиссияга депшиттирген. Ындыг шиитпирни Владимир областың Гусь-Хрустальный хоорайында ук бүдүрүлгениң коллективи хүлээп алган.

Армияга, ужар чүүлге болгаш флотка дузалаар Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң Төп Комитединиң президиумунуң хуралынга комиссияның составынга ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-зының даргазы, Совет Эвилелиниң Маадыры, флот адмиралы Г. М. Егоров депшиттирген.

Машина тудуушкун болгаш прибор тудуушкун ажылчыннарының профессионал эвилелинден соңгулда комиссиязының составынга ук профэвилелиниң ТК-зының даргазы А. Я. Рыбаков депшиттирген.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Цитология болгаш генетика институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, партия кежигүнү эвес Е. С. Беляева база комиссияның составынга депшиттирген. Ол дугайында шиитпирни институт коллективиниң хуралынга хүлээп алган.

Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелинден соңгулда комиссиязынга ВЛКСМ ТК-ның секретары Л. И. Шевцова депшиттирген.

С. Орджоникидзе аттыг Уралмашзаводтуң ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективиниң хуралы болуп эрткен. Хуралга чыылганнар кадым ажылдап турар эжи — демир чондурар токарь ажылчын, партия кежигүнү эвес А. М. Царегородцевти соңгулда комиссиязының составынга төлээлекчи кылдыр адааннар.

(СЭТА).

ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ АДААН

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Красноярскиниң № 16 соңгулда округунуң соңгулда комиссиязының составынга төлээлекчилер депшидилгези бистиң республикада эгелээн.

«Тыва тудуг» трестиң № 81 тудуг эргелелиниң кызыл-булуңунга ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш албан-хаакчылар чыглып келгеннер, олар соңгулда комиссиязының составынга боттарының төлээлекчизин депшидери бо. Ук тудуг эргелелиниң дашчызы В. М. Кашпык-оол соңгулда комиссиязының составынга чаңгыс бригадага барык сес хире чыл кады ажылдап турар эжи В. Л. Широковту депшидерин саналдаан. Ол аңаа бедик мергежилдиг ажылчын, ак сеткилдиг болгаш сагылга-чурумнуг кижи деп үнелелди берген. В. Л. Широков хөй-ниити ажылга база идепкейлиг кижи. Ол профком кежигүнү. В. Л. Широковтуң кандидатуразын план килдизиниң начальниги А. С. Юртаева, кадрлар килдизиниң инспектору Л. И. Бушуева, дашчылар бригадазының бригадири Т. Т. Оюн деткээннер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Красноярскиниң № 16 соңгулда округунуң соңгулда комиссиязының составынга В. Л. Широковту депшидер деп шиитпир чаңгыс үн-биле хүлээп алдынган.

Бии-Хем районда «Саян» совхозтуң ажылчыннарының, специалистериниң болгаш албан-хаакчыларының хуралынга совхозтуң сүт-бараан фермазының мал эмчизи М. О. Байкараның саналын ёзугаар Красноярскиниң № 16 соңгулда округунуң соңгулда комиссиязының составынга саанчы Л. К. Чапыйның кандидатуразын депшидерин чугаалашкан. Комсомолчу кыс ук фермага ажылдаары-биле школа дооскан соонда, үш чыл мурнунда келген. Бо үениң дургузунда ол коллективке ат-алдарны, эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган. Л. К. Чапый планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин доктаамал ажыр күүседип, элбек сүттү саап ап келген. Аныяк саанчы совхозтуң комсомол организациязының амыдыралынга база идепкейлиг киржип келген. Ук кандидатураны хөй чыл стажтыг саанчы, коммунист Г. М. Фесенко изин-биле деткээн.

Соңгулда комиссиязының составынга автомобиль транспортунуң болгаш чазаглыг оруктарның ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң ажылдакчылары хуралынга чыылгаш, төлээлекчи кылдыр ук обкомнуң даргазы Д. С. Оюнну депшидер деп шиитпирни хүлээп алган. Ону коллектив кежигүннери бүрүн деткээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Красноярскиниң № 16 соңгулда округунуң соңгулда комиссиязының составынга төлээлекчилер депшидилгези ооң-биле доозулган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Тыва АССР-ден төлээлекчилер депшидилгези база эгелээн.

Профессионалдар Эвилелдериниң Тыва область организациязындан профоблчөвүлел даргазы Ш. П. Куулар, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективинден үүрмектеп сорттаар комплекстиң дериглелер машинизи Р. Б. Куулар, партияның Тыва область организациязындан СЭКП обкомунуң партийжи организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин, Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң Мөңгүн-Тайга район организациязындан ВЛКСМ Мөңгүн-Тайга райкомунуң бирги секретары Х. Д. Демдек соңгулда комиссиязының составынга депшиттирген.

Бии-Хемниң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыннары, албан-хаакчылары ук комбинатта дааранықчы О. В. Каменеваны, Чөөн-Хемчикте № 463 КМК-ның ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары ында бригадир Т. Ш. Донгакты бир үн-биле депшиткеннер.

Эрзин районда Бай-Даг ортумак школазының башкылары болгаш техниктиг ажылчыннары ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле Тыва АССР-ден соңгулда комиссиязының составынга ол школаның өөредилге эргелекчизи С. Д. Балааны бир үн-биле депшиткен.

Кызылдың сүт комбинадының диета цегиниң ажылчыны Г. Д. Фадиенко ук комбинаттың ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының коллективиниң ниити хуралындан соңгулда комиссиязының составынга депшиттирген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединге соңгулдалар талазы-биле соңгулда комиссиязынга Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары совхозтуң хойжузу В. Х. Сапыкты бир үн-биле депшиткеннер.

Бригада керээзи — боттаныышкында

МУҢ ТОННА ЭЪТ

«Көк-Тей» совхозтуң хаван комплекизи чыл планын октябрь 1-де күүседипкен. Коллектив күрүнеге 600 тонна хаван эъдин саткан. Ооң соондагы ийи айларда бо сан 949 тонна четкен. А сөөлгү айда 51 тонналы немей бүдүрер хүлээлге алдынган.

Бо чедиишкинниң комплекстиң кол зоотехниги Н. И. Кривенко мынчаар тайылбырлады:

— Хаван ажаап өстүрер ажыл чиик эвес. Кажаалар-же чамдык улус чагдаарындан безин чалданыр боор. А бистиң хоочун ажылчыннарывыс — Д. М. Шульмина, А. Я. Кузьмина, К. П. Воронина хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, төрээн коллективинде ам-даа ажылдавышаан. Олар аныяктарга мергежилиниң чажыттарын дамчыдып берип турар. Бо чылгы күш-ажылчы тиилелге коллективте кижизидилге ажылын экижиткениниң түңнелинде чедип алдынган. Күш-ажылдың сагылга-чуруму, мурнунда чылдарга бодаарга, экижээн.

Зоотехниктиң бо чугаазын бадыткаары-биле дараазында деңнелгени кылып көрээлиңер. Бир эвес эрнир чылын күрүнеге 500 тонна эът садар планны 47 тонна ажыр күүсеткен болза, бо чылын оон ийи катап хөй эът дужааттынган. Үстүнде адааныывыс хоочуннар 2 айдан 4 ай чедир бичии хаван оолдарын ажаап турарлар. Оларның деңзизи хүнде 350 грамм немежип турар. Планда көрдүнгенинден 50 грамм ажыг болуп турары ол.

Хаван оолдары ажаарынга В. В. Мурашко база мергежээн.

Продукцияның эки сорттуг болурунга Семизей Куулар биле Мария Иониваның үлүү улуг. Малдың уксаазын экижидер талазы-биле хөй ажылдарны кылып турар ажылчыннарны совхозтуң дирекциязы, партия болгаш профэвилел комитеттери каш удаа шаңнап келген.

8 муң ажыг хаван оолдарын өстүрүп турар үжен ажыг операторларның кызымак ажылының түңнелинде, социалистиг хүлээлге ийи ай эрте күүсеттинген. Ажыл белен эвес. Хүнде үш удаа чемгерери, суггарары, хаван оолдары турар клеткаларны аштаары дээш ажылчыннар хөй ажылдарны кылып турар. Кол-ла чүве — хаван бүрүзү эки чемненген турарын хайгаараары. Ажылдарның колдуу механизастаттынган. Бир кижи хары угда 400 ажыг хаван оолдарын чемгерери берге. Ынчангаш комплексте үш тускайжыткан — ажаар, суггарар, чемгерер бригадаларны тургускан. Оларның шуптузу бригада керээзи-биле ажылдап турар. Чаа арга ажылдаарынга таарымчалыг-даа, ажыктыг-даа болган.

Бригадаларның составын улустуң күзели-биле үзе тургускан. Кым кымның-биле кады ажылдаксап турарын баштай тодарадып алган соонда, үш аңгы коллектив тыптып келген.

Аажы-чаң, сонуургал аайы-биле таарзжыр кижилерден тургустунган коллективте мораль-психологтуг байдал чогумчалыг болур. Бригада кежигүннериниң хөй кезии чаңгыс кудумчуда азы чаңгыс бажыңда чурттап турар. Эптигде күштүг, эштигде демниг деп үлегер чугаа кончуг шын. Найыралдыг коллективте ажыл-иш хайныышкынныг болур ужурлуг-даа.

Бригада керээзи-биле ажылдап эгелээнден бээр, ажылчыннарның харысалгазы бедээн. Бир эвес корум-чурум үрээшкини дээш колдуунда администрация хемчег ап турган болза, ам хамык айтырыгны коллектив шиитпирлээр. Эвээш шалыңныг ажылче шилчидерин, шаңнал акшаның каш хуузун казыырын, ажылдан үндүрер-үндүрбезин бригада чөвүлелинге көөр. Бо чылын күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдып турарларның саны кажангызындан-даа эвээжээн.

Чаа арга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге улуг салдарлыг. Корум-чурум үрээн кижини эде кижизидеринче угланган хөй ажылдар база чоруттунуп турар. Чижээ, бир айда ажыл шагы үскен кижиге хемчегни опааган соонда, дараазында ол кызып ажылдаар болза, шаңнал акшазынче немелдени берип-даа болур. Деткимче алган кижи улам кызып ажылдаар дээрзи билдингир. Ынчангаш мурнакчыларның саны хүннүң-не немежип турары ында. Хемчегниң болгаш шаңналдың кижизидикчи утказы база ол.

Ажылчыннарның мергежилиң бедидер херекке даг-дынылга ажылындан аңгыда, зооветеринарлыг өөредилге ажыктыг. Бо чылын операторлар класс бедидеринге зачётту дужаарлар. Ону үш чылдан хөй ажыл стажтыг, эң эки көргүзүглерни чедип ап турар ажылчыннарга тыпсыр. Бүдүрүлге технологиязынга хамаарышкан кичээлдерни сес чыл зоотехниктеп ажылдаан Н. И. Кривенко эрттирип турар.

Комплекстиң специалистери бо чылдыындан безин бедик көргүзүглерни чедип ап болур аргалар бар деп санап турар. Борта чүү шаптык болуп турарыл ынчаш? Бир дугаарында-ла, комбикорм чедишпес. Малдың ортумак деңзизи 120-140 килограмм болур ужурлуг. Амгы үеде бо сан чүгле 120-ге чедип турар. Кызылдың дээрбе комбинады бичии хаван оолдарынга тускай чем белеткевейн турар. Ооң түңнелинде чаш хаваннар ижин аарыындан хорап турар.

Бир кол чылдагаан — материал-техниктиг баазазының байдалы. Клеткалар тар. Чамдыкта ынаар 25 хаванны-даа тырыптар. Бо айтырыгны шиитпирлеп турар. «Тыва көдээ тудуг» трестиң № 62 көжүп чоруур механизастаттынган колоннязы 9-ку корпусту ажыглалга киирер. Ам чүгле тудугнуң иштики ажылдары арткан. Борта 1200 баш хаван киирер.

Г. КУДРЯВЦЕВА.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЭЭЛЕР

ЧЫЛДЫ КҮҮСЕТТИНГЕН

Тожу районнуң ыяш ажыл-агыйының коллективи он бирги беш чылдың өзек чылын эки көргүзүглерлиг доозуп турар. Ында ыяш дилдирер цех чылда 3400 кубометр планныг тургаш, он бир айларда 3487 кубометрни дилдиргеш 1984 чылдың үлүүнче бир ай бурунгаар кирген.

Цехте комсомолчу-аныяктарның Виктор Сатка удурткан бригадазы чыл планын 11 айларда 105 хуу күүсеткеш, социалистиг чарышты баштап турар.

Ында Александр Дамдын-оол, Владимир Ооржак, Александр Донгак болгаш өскелерниң-даа киирген үлүг-хуузу бар.

Кезип белеткээн ыяшты сөөртүрүнүң планы база 100 хуу күүсеттинген. Чолаачылар Валерий Самбукай, Владимир Владимиров хүн нормазын ажыр күүседип, эки ажылдааннар.

Комсомолчу-аныяктар бригадазының чедиишкини оларда күш-ажылдың сагылга-чуруму экижээнинден хамаарылгалыг болуп турар. Ажыл шагы үзер, чурум үрээр, ажылдан үнер-кирер чорук барык чок.

К. НАТПИИ-ООЛ.

ФЕРМАНЫҢ ИШЧИЛЕРИ

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазы үшкү чылдың планныг онаалдазын хуусаа бетинде күүсеткен мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Ферма пландан ажыр сүт дужаарын уламчылап турар.

Хоочун саанчы Татьяна Монгуш бодунга быжыглаан инектеринден хөй сүттү саап, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Аныяк саанчы Анчымаа Ховалыгның көргүзүү база эки. Улуг кадарчы, коммунист Мыйтын-оол Олчанмай баштаан кадарчылар боттарынга онаашкан ажылынга харысалганы бедидип, инектерниң ажаалдазы, чемгерилгезин, кададын экижиткеннер.

Ферма эргелекчизи Бичелек Шаравии, учётчик Анчымаа Дамчай олар инектерниң кададынга контрольду тургузуп, сагылга-чурумну тудуп, организакчы чоруун көргүзүп турарлар.

Чимит-оол Сундуйнуң кормоцехте звенозу хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип келген. Фермада инектер оолдап эгелээн, 31 баш чаш бызааның ажаалдазы эки, онча-менди доруңуп турар.

Кыштаглаашкын фермада организастыг эртип турар.

С. СОТНАМ.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Республиканың Амыдырал хандырылга министерствозунуң «Тыва обувьбыт» бүдүрүлге каттыжыышкыны он бирги беш чылдың үшкү чылының планын хуусаадан эрте күүседипкен.

Бүдүрүлге 346,7 рубльдиң продукциязын бүдүрер планныг турган. Ону херек кырында декабрь 12-ге чедир күүсеткен. Чыл төнчүзүнге чедир пландан дашкаар он бир муң рубльдиң продукциязын бүдүрери көрдүнген.

Б. П. Шатохин, М. Х. Ондар, Г. И. Кузьмин, Д. Г. Хасанович болгаш өске-даа мастерлер социалистиг чарышка эки көргүзүглерлиг болуп, план күүселдезинге төлептиг үлүүн киирген.

АҢЧЫЛАРНЫҢ ОЛЧАЗЫ

«Тоора-Хем» совхозтуң аңчылары бо аңныыр сезонунда пландан ажыр 58 киш кежин дужааган. Аңчылар муң ажыг диин олчалыг ээп чанып келгеннер. Хоочун аңчы К-Д. Бараан, аныяк аңчы В. Бараан аңчылар ортузунда социалистиг чарыштың тиилекчизи болганнар.

А. НУГУУРАК.

Национально-краеведческий отдел

1983 ч. декабрь № 12

ДӨРТЕН ЧЫЛ ЭРТСЕ-ДАА...

«Шынның» редакциязын дамчыштыр солуннуң номчукчулары-биле 40 чыл мурнунда болган болуушкунну өөрүшкү-биле үлежикседим.

1943 чылдың ноябрь. II Украин фронт, 48-ки гвардейжи адыгжы дивизия. Соолзүреди ону Суворов, Кутузов, Кызыл Тук орденнерлиг деп адаар апарган. Дивизия Кировоград областың Петров районунда Искровка суур чоогунда Ингульц хемниң солагай талакы эрининге дайзын-биле кадыг-дошкун тулчуушкуннарны чорудуп турган. Ынчан адыгжы батальон командири турдум. Ноябрьның 8-тен 9-че дүне полк командири гвардия майору Симонов бисти — кезектер, салбырлар командирлерин чыгташ, тус-тус дайынчы дужаал берди. Ээлчеглиг тулчуушкун планы-биле таныжылга соонда, штаб начальниги Гаврилов тылдан келген посылкалар үледи. Бистиң батальонга чеди посылка онаашты. Өөрүнчүг чүъгүвүс-биле чер казанаавыска келдивис.

Тылда арткан чоок кижилеривистиң эш-өөрнүң кандыг байдалда турарын кончуг эки билир бис. Посылкаларны чазыптывыс: чылыг уктар, хол хаптары, моюн-долгаарлар, далгандан быжырган чем, таакпы, конфеталар, чагаа бижиир арыг саазыннар, карандаштар... дээш чүү чок дээр. Дайын үезин хензиг када уттуп, төрээн бажыңнарывыс, чоок кижилеривис сактып, чазып каан посылкалардан кээп турар, кара чажывыстан таныырывыс, чаагай чытка таалап, посылкада келген чүвелер аттарын колдады айтып бижээн билеттер чогаадып, амгы лотерея биледи ойнадыры ышкаш, оюн организастай кааптывыс. Чамдык улус хол курут-даа үнгүлээн, ынчалза-даа хензиг-даа ундараваан. Меңээ өшкү чөогүнден аргаан чеңи-чок таварышты. Өөрээнимни чүге деңнээр! «Комбатка ёзулуг таарыжыр хеп таварышкан-дыр» — дижип, дайынчылар өөрүшкүм үлежип турдулар. Гимнастёркам уштуп каапкаш, хоюг, чылыг чеңи-чокту кеде кааптым. Бир-ле черде саазын шылырт диди, тып алдым, чыпшыр илип каан чагаа болду: *«Эргим совет дайынчылар! Төрээн чурттуң дидим камгалакчылары! Бир эвес бо посылка силерге чеде бээр болза, хүлээлгем күүсеткеним ол болур. Аңаа өөрүүр мен. Фашистиг идегеттерни чурттан үндүр сывыржырынга чүнүң-биле дузалап шыдаптар болдур мен, тиилелгелиг өндүр хүнге чедир совет дайынчыларга дузалажыр мен. Ооң бир аргазы бо — посылкалар, чагаалар. Посылканы алдывыс деп каш сөстен менче чорудуп көрүңер. Е. Я. Юневич. Тыва Арат Республика, Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 57 дугаарлыг бажың».*

Юневичиге дораан харыы чорудуп шыдавадывыс. Даартазында батальон тулчуушкунче шаап кирген. Каш хондур соксаш дивээн тулчуушкунга аар балыглаттым. Хөй хан төгүлгеш, медерел чок чыткан кижини тыпкаш, госпитальга аппарып каан болган. Верхнеднепровскиниң, Пятихатканың, Харьковтуң, Казаньның болгаш Свердловскиниң госпитальдарынга амы-тын дээш демисел үргүлчүлээн. 1944 чылдың январьда меңээ «капитал септелге» эгелээн...

Орунга ковайып олуруптар апаргаш, сагыжымдан үнмейн чораан Е. Я. Юнкевичиже чагаа бижидим. Өг-бүлем, чоок кижилерим дугайында чүнү-даа билбес турдум. «Эргим Е. Я. Юневич! Посылкаларыңар дээш совет дайынчыларының мурнундан өөрүп четтирдим, мөгейдим. Бир эвес менден улуг боор, 50 хире харлыг болзуңарза, Силерниң чөпшээрелиңер ёзугаар ийиги ием, а бир эвес үе-чергем болзуңарза — дуңмам кылдыр санаайн. Силерни — совет херээжен-патриотту акы-дуңма ёзузу-биле дыңзыг куспактадым. Төрээн чуртунга бердинишкинниң эрес-дидим чоруун кылдынар — дайынчыларның хейәдын, сеткил-хөөнүн көдүрдүңер. Силерниң мурнуңарга улуг өрелиг боор артым» — деп бижээш, адрезим айтып кагдым.

Чагаам соонда 3—4 ай эрткенде, госпитальга хөлчок улуг посылка келди. Ол база-ла Евдокия Яковлевнадан болду. Аар балыглаткан офицерлер палатазы посылканы часты: думчук аржыылдары, «Казбек» деп папиростар, «Дюшес» дээр таакпы, саазын, карандаш, чем дээш чок-ла чүве чок. Чагаа база бар. Евдокия Яковлевна үш оолдуң иези, оларның ийизи фронтуда. Совет солдаттарже ол он ажыг посылка чоруткан болду. Дүрген сегип ап, каң кадык болуруң күзээш, эжи Е. Фунтикованың адрезин база берген. Ол база дайынчыларже посылка, чагаалар чорудуп турар деп дыңнаткан.

Госпитальдан үнгеш, 1944 чылдың ноябрьдан эгелеп Брянскиге партия ажылынга ажылдап келгеш, 1980 чылда пенсияже үндүм. Ынчалза-даа Найырал болгаш культура харылзааларының совет ниитилелдер Эвилелиниң чөвүлелиниң Брянск хоорай салбырының даргазы боop ажылдап тур мен.

Евдокия Юневич, Екатерина Фунтикова (амгы фамилиязы Кокатеева) ышкаш чүс-чүс совет херээженнер-патриоттар ол бүгүнү дужаал, албадал-биле эвес, а боттарының хамааты хүлээлгези кылдыр санап, боттарының ие сеткил-чүрээнден, Төрээн чуртка ынакшылындан, тайбың, аас-кежик дээш бурунгаар чүткүлден кылып турган.

Евдокия Яковлеваның боду-биле ужуражып чугаалажыр (күзел турза-даа) хамаан чок чорууп безин көрбээн мен. Ынчалза-даа совет иениң, патриоттуң овур-хевири мынчага мээң карактарымда эргим көстүп чоруур.

В. БУЙВОЛОВ.
Брянск хоорай.

СОЛДАТ АЛДАР ОРДЕНИ

1943 чылдың ноябрь 8-те ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Алдар орденниң I, II, III чергезин тургузарының дугайында Чарлык үндүрген.

Он хонук эрткенде, Алдар орденниң III чергезибиле Чепсектиг Күштерде бир-ле дугаарында 140-ги адыгжы полктуң сапёру сержант Г. А. Исраелян эрес-дидим чоруу дээш шаңнаткан.

Армян улустуң оглу, Георгий Аванесович Исраелян дайзын-биле сегиржип алышкынның баштайгы хүнүнден эгелеп Прибалтикага, Ленинградка, Соңгу-Барыын фронтуга болгаш өске-даа черлерге дидим тулчуп келген. Кызыл Сылдыс орден-биле болгаш «Дайынчы ачы-хавыяазы дээш» деп медаль-биле база шаңнаткан. Дайзынның камгалалының мурнуку шугумун чаза таварып эртип турар үеде, машиназын үрелдир аттыргаш, долгандыр бүзээлеткен экипажы-биле кады ол кол күш келгиже дидим тулушкаш, боду чээрби фашисти узуткаан.

Георгий Исраелян дайынның бүгү чылдарын эрткеш, Алдар орденниң үш чергезиниң ужелдирзи-биле шаңнаткан.

АДА-ЧУРТТУҢ УЛУГ ДАЙЫНЫНЫҢ ЧЫЛДАРЫНДА 960 МУҢ КИЖИ АЛДАР ОРДЕННИҢ III ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ ШАҢНАТКАН.

Орденниң төөгүзүнде мындыг кайгамчык факт база турган: улуг дээн салбырның бүгү бүдүн составы шаңнаткан. 1945 чылдың январь 14-те 215-ки гвардейжи полктуң 1-ги батальону Висла хем ындынга быжыглаңган дайзынның камгалалын чаза таваргаан. Ол чүректиг болгаш чүткүлдүг согуг-биле дивизияның бүгү кезектеринге болгаш салбырларынга бурунгаарлаар арганы бергени дээш 1-ги батальоннуң анаа дайынчы болгаш сержант составы шупту Алдар орден-биле шаңнаткан.

Батальоннуң командири 23 харлыг коммунист майор Б. Н. Емельянов база улуг лейтенант М. Н. Гуриев ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар Совет Эвилелиниң Маадыры атты алганнар. Улуг салбырның бүдүн составы орденнер-биле шаңнадып деп чүве Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү төөгүзүнде кара чаңгыс таварылга бо болган. 69-ку Армияның Шериг чөвүлелиниң тускай шиитпири-биле батальонга «Алдар Батальону» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Баштайгы шаңналдар соонда, ай безин эртпээнде, чамдык совет дайынчылар Алдар орденниң II чергезибиле шаңнады бергеннер. Ол дээрге Прони хем эриктеринге турган Барыын фронтуга болган. 1943 чылдың ноябрь 28-тиң дүңезинде 665-ки аңгы сапёр батальонунуң сапёр-хайгыылчыларының үш бөлүү удурланыкчының хөй каът демир удазынныг моондактарынга эртер алды черни кылгаш, оортан роталарны билдиртпейн эрттирип алган. Адыгжы батальон дайзынның кырынга хөме дүшкеш, мурнуку оңгуларны ша-даа чедирбейн эжелепкен. Бирги батальоннуң соон дарый өскелери шуужупкан. Кричевскийниң 358-ки адыгжы дивизиязының кезектеринге шаап халдаар орукту сапёрлар шак ынчаар ажыдып берген. Сапёрларның ийизи, анаа дайынчылар С. И. Баранов биле А. Г. Власов ооң мурнунда Алдар орденниң III чергези-биле шаңнаткан турган болза, бо удаада ооң II чергези-биле шаңнатканнар. Ол ийи дайынчы фашистиг эжелекчилер-биле каржы, дошкун дайын чылдарында эрес-дидим тулушкаш, ук орденниң бүгү үш чергези-биле шаңнаткан.

АЛДАР ОРДЕННИҢ II ЧЕРГЕЗИ-БИЛЕ 46 МУҢ АЖЫГ КИЖИ ШАҢНАТКАН.

1944 чылдың июльда Алдар орденниң I чергези-биле шаңнатканнарның аттарын чурт биле берген. Ол дээрге 338-ки адыгжы дивизияның 1134-кү полугунуң сапёру ефрейтор М. Т. Питенин биле 110-гу аңгы дивизияның взвод командириниң дузалакчызы улуг сержант К. К. Шевченко олар-дыр. Алдар орденниң бирги долу кавалери, Михаил Трофимович Питенин дугайында эвээшти билиривис хомуданчыг. «Ол 1900 чылда төрүттүнген, дайын мурнунда Рязань обласа Алеево суурга чурттап турган. 1944 чылдың июнь 3-те дайынчы даалга күүседип чорааш, маадырлыы-биле өлген. Төрээн чурт ооң солдат күш-ажылын канчаар бедик үнелээнин ол билбейн барган...» — деп, шериг документилер чугаалап турар. Константин Кириллович Шевченко бүгү дайынны эрткен, чаңгыс эвес удаа балыглаткан. Алдар орденден аңгыда ол Кызыл Тук, Ада-чурт дайыны, Кызыл Сылдыс орденнер-биле болгаш хөй-хөй медальдар-биле шаңнаткылаан. Дайын соонда Харьковка ажылдап, чурттап чораан.

Алдар орденниң бүгү үш чергези-биле шаңнатканнар чежел? ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1978 чылдың январь 1-де саны-биле алырга, **УК ОРДЕННИҢ ҮШ ЧЕРГЕЗИНИН ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ 2562 КИЖИ БОЛУП ТУРАР.**

В. ПЕТРУХИН,
шериг эртемнериниң кандидады.

АРЫГ СЕТКИЛ-БИЛЕ

Уска төрүттүнгеш, үш хар чедир өзүп, доругуп орда, ооң ада-иези Туранның Тарлагта көжүп кээп, аңаа чурттап чоруй, чоорту Кызылга келген. Долгандыр турар бүгү байдалды эскериптер апарганындан эгелээш Кызыл хоорайның бөгүнгү амыдыралын, ооң хөгжүлде, сайзыралын Евдокия Яковлевна Юневич беш салаазы дег билир.

Николай Владимирович биле Евдокия Яковлевна Юневичилер үш оолдуң ада, иези. Оолдарының улуглары Александр биле Борис Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээни биле хөлбаштыр шериг албаны эрттиреринче келдирткеннер.

Дайынче чоруй барган ашактарының, оолдарының болгаш ха-дуңмаларының орнун солуп, бүдүрүлгелерге ажылдап турган чүс-чүс херээженнер-биле дөмей, Евдокия Юневич балдыр сыкпаан, олут орбаан. Фронтуга дузаламчы чыырының талазы-биле бүгү чоннуң шимчээшкининге идепкейлиг киржип, боттарының хууда белектерин Юневичилер совет шериглерже улай-улай чорудуп турган.

Келир чылдың март айда сезен харлаар, ынчалза-даа күш-ажылга дадыгып, быжыккан быжыг, сөөккүр магабоду ам-даа көрүштүүн салбаан, чиик-адаккыры шүштен кадай-кыстардан дудак чок. Барык сезен чылдар дургузунда көрүп келген амыдыралының аас-кежиктиг, аактыг, ажыглыг оруктары арнында дырышкактар, ханы сыгыглар боop хуулган. Ол чарт угааны-биле ВКП (б) ТК-га ТАР-ның херээженнериниң чоруткаы чагаазының утказын сактып орар:

— ТАР-ның улус ажылагыйын быжыглаар болгаш бистиң төрээн Кызыл Шериивиске материалдыг дузаламчыны улам хөйү-биле көргүзер дээш, хол дыназыг ажылдаарын даңгыраглап тур бис. Фронтуже чоруткаңнарны долузу-биле солуурувусту хүлээндивис. Кызыл Шеригниң тылын быжыглавышаан, аъш-чемни, идик-хепти, дериг-херекселди хөйү-биле бээр бис...

Оолдарының улуу Александр дайын шөлүнден ээп келбээн. Эрес-дидим чорук дээш шаңнаткан медальдары, Кызыл Сылдыс орден гвардейжи хайгыылчының дайынчы оруун ада-иезинге, эш-өөрүнге сагындырып арткан. А Боризи амгы үеде хоорайның харылзаа белдиринде ажылдап турар.

Хеймер оглу Виктор дайын-чааның чүгле сураан дыңнап, тайбың амыдыралга өссе-даа, амыдырал-чурталгазын Совет Армия-биле холбаштырган. Шериг албаны эрттирген соонда, Ленинградка далай шерииниң Дээди училищезин дооскан. Кызыгаар камгалалының шугумунга болгаш шериг албанынга ужен ажыг чыл ажылдаан соонда, Виктор Владимирович Юневич пенсияже үнген. Ынчалза-даа ийи оглунуң кижизидилгези-биле чергелештир аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезинге эвээш эвес үлүүн киириштирип, Ленинград хоорайда чурттап чоруур.

Миллион-миллион совет кижилер дег, дайын өртүнден чүрээнге аар кемни алган ада, ие дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну В. П. Буйволовтуң Брянскиден бижээни адресте эвес, а Речной деп аттыг доора кудумчунуң № 8 бажыңында, дөртен чыл болган ол болуушкуннарны тода сактып, ажы-төлү-биле, Кызылда чурттап турар эш-өөрү-биле эп-найыралдыг харылзажып, кайызы-даа амыдыралының сезенги «артынче» базып үнүпкеннер.

В. САТ.

ПРИКАРПАТЬЕНИҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Н. кезектиң ракетчи-шериглери чаа, 1984 чылды дайынчы болгаш политиктиг белеткелге тергиин чедиишкиннер-биле уткуп турар. Класстарга, тренажёрларга болгаш боодалга шөлдеринге хүн бүрүде эртип турар кичээлдерге олар боттарының бедик мергежилдиин көргүзүп турарлар.

ЧУРУКТА: тергиин бөлуктүң кежигүннери (оң талаже) — анаа дайынчы Геннадий Солодухин, лейтенант Виктор Авдеев, биче сержант Андрей Булдаков болгаш анаа дайынчы Евгений Приходько.

В. ПЕСЛЯКТЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чаңгыс чер чурттуувус

ДАЛАЙЖЫНЫ ХОМУДАТПА

Телеграф чагызы дег, шимчеш-даа дивейн, океанның чалгыын палубадан карак албайн кайгап турган кижиниң артындан кээп-тир мен. Чанында кижи келгенин-даа эскерер хире эвес боорга, кедеңгирлеп келгеш, айтыр салааларым-биле ийи быктынче шивегейлей кааптып. Меңнеп, белиңнээр түржук, ыыт-дааш-даа чок, менче хөөн чок эргилип келди. Кайгап калдым. Ширигже чаңгыс хүн келдирткен эжим Буян ындыг эвес кижи болгай.

Суглук салба хөөрээр, эш-өөрзүрек, оюн-баштактыг, кандыг-даа кижини бодунче хаара туда бээр, төрүмелинден дөспес чаңныг, бистиң далайжылар аразынга «Ховар» деп шола алган, эргим эживис чүве. Кижиниң чедер-четпес аажы-чаңын арнынга чугаалаар, анчыг, артык чаң чок — эки эживис кижи.

Сөөлгү үеде ооң ол ажык, хөглүг чаңы өскерилген. Ыды читкен, чааскаанзыргай, ужуру тывылбас, чиктии сүргей апарган. Ам көөрүмге, база-ла, бүргег [illegible]. Сагыжым ирги бе, догуг кара карактарының узун кирбиктери шыгый берген ышкаш болчук.

Эптиг үе ажыглап, эштен чугаа ээреп, каш айтырыг салгыладым. Мээң сеткилимни ол билип кагды.

— Аарып-аржаан чүве-даа чок, кадыкшылым каң дег хевээр, эш — дээш, ол чугаалап эгеледи. — Белекмаа-биле эге класстан эгелеп чаңгыс партага кожа олуруп, ортумак школаны база кады доостувус. Бичиизинден-не башкы болур күзелдиг чорду. Деткип чордум. Күзели-биле педагогика институдунче өөренип кирди. А мен чолаачы деп мергежилди шилип ап, курс дооскаш, төрээн совхозумга ажылдай бердим. Аравыс ырак-даа бол, чагаа-биле харылзажып, найыралывыс кошкатпаан бис. Ооң дыштаныылгалары — бистиң байырлалывыс турду.

Шеригже келдириишкин бижик алган хүнүмде, бүдүү билген дег, Белекмаам шөлээ дилеп алгаш, хап чанып кээп-тир. Өскен төрээн Хемчик хемивис эриин дургаар, күскү чылыг шак ол кежээ, сагыш-сеткиливис ажытчып, үр-ле хөөрежип кылашташтывыс. Эктимге чөленип алгаш, «Манап аар мен!» деп катап-катап сымыранып чораан хоюг үнү кулаамда дыңналбышаан. Баштайгы чылда ооң улай-улай кээп турган чагаалары шериг амыдыралдың бергелеринден мени ушта тыртып, чалгынналдырып турдулар. Чыл ажып, ийи чыл чедип чор бис, Олег, чагаалар чоорту эвээжеп, ужур бодаан хире каш-ла сөстер катаптаттынып турза-турза, ам шуут олар безин чок — деп, Буян чугаазын муңгаргай дооскаш, катап-ла көрүжүн ужукыдыы көзүлбес океан делгеминче дестире берди.

Эштиң кандыг «аарыгдан» чыргадап чорууруң ам-на билдим... Таныырывыс мотор даажы. Бажында фуражказын хат ушта шааптарга-даа тоовайн, Буян почта дажыыр вертолётче далажыпты. «Монгушка чагаа чок!» — дээрге, ол ыыт чок элейтип чоруткаш, тамбурже кире берди. Буянның эш-өөрү, далайжылар — бистер, ооң катты-хөглүг, омак чаңын база катап кажан көөр ирги бис, Белекмаа?!

О. ОНДАР.
Сахалин область.

ЧАСТЫРЫГ БОЛБААН

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң Төп музейиниң бир залында № 265 пулемёт чанынга бир көрүкчү чедип келгеш, онза магадаан хевирлиг көрүп туруп-туруп, суйбай каапканын эскербээн.

— Эш, экспонаттарга дээп болбас дээрзин музей дүрүмү негеп турар болгай — деп, бир көрүкчү сагындырган.

— Буруулуг болдум, өршээп көрүңер, туттунуп шыдавайн барып-тыр мен. Бо дээрге мээң «максимим» болгай, ооң-биле Одерге чедир дайынчы орукту эртим — деп, курлавырда гвардияның улуг сержантызы Мирзо Бабаджанов тайылбырлаан.

Дайын чылдарының сактыышкыннары бирээзинден бирээзинче улашкаш турупкан... 1944 чылдың февраль. Он тос харлыг дайынчыга бо пулемётту ынчан тывыскан. Каш ай эрткенде дайынчы өңнүктери Бабаджановка чылыг-чымчак байыр чедирип мактааннар: дидим болгаш билдилиг дайынчы кыска үеде дайзынның 248 солдаттарын болгаш офицерлерин пулемёду-биле узуткаан.

1945 чылдың кыжынында Одер хемниң бир участогун дайылдашпышаан. Хостап турганы Мирзонуң сеткилинге мөңге артар. Эптиг үени, арганы ажыглап, гвардейжи дайзыннарже отту улай-улай ажыдып чыткан. Дуржулгалыг пулемётчунуң «аъткарган» октары, фашистерге удурланыр арганы бербейн турган. Ооң уламындан салбырлар дайынчы шинээн быжыглап, фашистерни улам кызып келген. Үш танкыга ажытталып алгаш, дөрт чүс хире немец совет дайынчыларны хемче дүлүптер бодааннар. Ынчалза-даа Бабаджанов удурланыкчыларын чоокшуладып алгаш, «санап каантар» бодаан. Мырыңай ооң чанынга снаряд кээп дүшкеш чазылган. Чаштанчылардан Мирзо аар кемдезе-даа, пулемёдун кагбаан.

Коргуш чок гвардейжи эжелекчилерже коргулчун, «долузун» чайыпкан. Хенертен болган хөме адыышкынга фашистер шыдашпайн, дайын шөлүнге өлген эш-өөрүн арттырбышаан, келген уунче дезипкеннер. Ол үеде артиллерияга деткиткен чадаг шериг контратакаже киргеш, удурланыкчыны салба шаап кирипкен...

«Таджик чоннуң эрес-дидим оглу Алдар орденниң III чергези-биле болгаш ийи Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан» деп бодунуң «максимнге» кыска тайылбырда бижээнин Бабаджанов номчааш:

— Мында шын эвес-тир — деп, Мирзо музей ажылдакчызынга чугаалаан, — менде Кызыл Тук орден чаңгыс. Частырыгны эттирип каап көрүңер.

Кандыг-даа частырыг болбаан. Кызыл Тук орден-биле ийиги удаа шаңнатканын фронтучу билбес боop-тур. Аар кемдээшкин, балыгладыышкын соонда ол госпитальга дыка үр эмнедир ужурга таварышкан. Шаңнал Бабаджановту дыка хөй чыл дилеп келзе-даа, түңнел чок болган. Ону тыппаан. Музейге кээп, бодунуң «максими-биле» ужурашкаш, ол үеге, минутага чедир билир турганындан Мирзо хөйнү билип алган.

Удаваанда музейге, төрээн «максимниң» чанынга, М. Бабаджановка ийиги Кызыл Тук орденни байырлалдыг байдалга тывыскан. Шаңнал маадырны ынчаар тып алган!..

Мирзо Бабаджанов амгы үеде Душанбе хоорайда чурттап турар. Дайынның алдарлыг хоочуну — школаларның, бүдүрүлгелерниң болгаш шериг кезектериниң күзенчиг аалчызы. Дайын шылгалдазының кадыг-дошкун үезинде совет кижилерниң маадырлыг чорууну, фашизмниң дүмбей, каржы күжүн баскан бистиң төөгүлүг тиилелгевис дугайын Бабаджанов барган-на черинге хандыкшылдыы-биле сактып чугаалап чоруур.

К. КАРАПЕТЯН.

АРМИЯНЫҢ БОЛГАШ ФЛОТТУҢ ДАЙЫНЧЫ ӨӨРЕДИЛГЕЗИНДЕН

ОРТАА АЗИЯНЫҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Капитан А. Голубев командылаан адыгжы рота дайынчы болгаш политиктиг белеткел талазы-биле түңнел хыналдага Н. полкта эки роталарның бирээзи деп мактаткан. Ротаның интернационалчы кежигүннери өөредилгеже болгаш социалистиг чарышче организастыг хаара туттунган. Дайынчы бүрүзү холушкак мергежилдиг. Ол чорук дайынчы өөредилгениң чаа-чаа бедиктерин чедип алырынга дузалыг. Чаа чылга турасклаткан тактиктиг кичээлге адыгжылар билдилиг, эгелекчи, кызымак болгаш шыдамык чоруун база катап көргүскен. Аңаа ылаңгыя ефрейтор Р. Жидулис бедик мергежилдии дээш мактаткан.

М. СИДЕЛЬНИКОВ.

КЫЗЫЛ ТУКТУГ СОҢГУ ФЛОТ. Капитан-лейтенант О. Панов командылаан трал-биле мина тудуп узуткаар «Всеволод Вишневский» суднонуң экипажы океанче ырак экиндириглер үезинде дайынчы өөредилгениң бүгү программазын тергиин эки күүсеткен. Корабльдың далайжылары чаа өөредилге чылында күжүн, билиин үндүрүп тургаш, курс болгаш трал сорулгаларын «тергиин» демдекке күүседирин аазап турарлар. Улуг лейтенантылар А. Кулибаба биле С. Червинский корабльдың далайжыларының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп турар.

А. КЕНГ,
капитан-лейтенант.

ЫРАККЫ ЧӨӨН ЧҮКТҮҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Капитан И. Бургановка удурткан ракетчи батарея «удурланыкчының» баштайгы атаказынга удур күштүг согуг бээр даалга алган. Прапорщик А. Дзюбконуң бөлүү кыска үеде удур халдаашкынга ыяк белеткенипкен. Ол дээрге батареяның келир «тулчуушкунга» чедиишкинниг болурунуң херечизи.

В. АСТАШЕВ,
майор.

ПРИКАРПАТЬЕНИҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Подполковник Н. Лобашов командылаан автомобильчилер батальонунуң дайынчылары дайынчы техниканың болгаш кывар-чаар материалдарның камгалазы дээш чарышка доктаамал тиилекчи болуп келген.

Дайынчыларның өөрениринге, чурттаарынга болгаш ажылдаарынга бүгү-ле таарымчалыг байдал батальонда тургустунган. Кывар-чаар материал чарыгдалының хыналдазы шыңгыыраан. Камналгаш болгаш хумагалал дээш демиселге дайынчылар базым бүрүзүнде белен.

И. ЗЕНОВ,
подполковник.

БЕЛОРУССИЯНЫҢ КЫЗЫЛ ТУКТУГ ШЕРИГ ОКРУГУ. Өөредилге шөлүнге болгулаан даашташкыннарның чаңгызы соксай берген. Совет Эвилелиниң Маадыры улуг сержант А. Роратттың адын даңзызында мөңге арттырган танкистер ротазы чыскаалыпкан. Өөредилгеге шылгараанарга начальник байыр чедирген. Ол бир дугаарында взвод командири лейтенант А. Харитоновтуң фамилиязын адаан.

Харитонов Маадыр А. Роратттың оглунуң оглу. Александр Харитонов Ульяновскиниң В. И. Ленин аттыг гвардейжи дээди танк командылал училищезин дооскаш, Маадыр кырган-ачазының ады даңзыда мөңге кирген ротаның взводун командылай берген. Чыл эрткенде лейтенант Харитонов взводту тергиин атка чедирген.

Н. ШЕВЧЕНКО,
подполковник.
«Красная звезда» солундан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар-биле холбаштыр лекцияларның, илеткелдерниң, беседаларның

ЧИЖЕК ТЕМАТИКАЗЫ

Бистиң чуртувуста соңгулдалар—ёзулуг улусчу эрге-чагырганың бүзүрелдиг херечизи.

В. И. Ленин социалистиг демократия дугайында.

Совет ниитилел—боттуг демократияның ниитилели.

ССРЭ Конституциязы—улусчу эрге-чагырганың ленинчи принциптериниң боттаныышкыны.

СЭКП— Совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү.

Совет эрге-чагырга — чоннуң болгаш чонга бараан болган эрге-чагырга.

ССРЭ—бүгү улустуң социалистиг күрүнези.

Социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдер талазы-биле СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазы.

Күш-ажылчы коллективтер дугайында Хоойлу — ажылчы чоннарның эргелерин калбартырынга чаа базым.

Амыдыралдың социалистиг хевири — бистиң улуг чаалап алыышкынывыс.

ССРЭ хамаатыларының эргелериниң болгаш хосталгаларының боттаныышкыны.

ССРЭ-ниң нацияларының болгаш биче улустарының дең эргези.

Совет кижиниң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дүүшкек болуру.

Совет хоойлуларны хажык чок сагыыры — ССРЭ-ниң хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези.

Күш-ажыл—бистиң Төрээн чуртувустуң күчүзүнүң үндезини.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери—кол сорулга.

Камналга болгаш хумагалал — кижи бүрүзүнүң херээ болгаш ниитиниң сагыш салыышкыны.

Күш-ажылчы сагылга-чурумнуң деңнели — коллективтиң идея болгаш мөзү-шынар талазы-биле бышкан чоруунуң көргүзүү.

Социалистиг чарышты организастаарынга чаа негелделер.

Бригада керээзи — күш-ажылды организастаарының дээштиг хевири.

Керээлер болгаш чагыглар күүселдезинге — хүн бүрүнүң кичээңгейи.

Чоннуң хереглел бараанарынга — бедик шынар.

Бистиң чуртувуста чуртталга тудуунуң калбарганы.

Совет кижиниң кадыкшылының дугайында күрүнениң сагыш салыышкыны.

ССРЭ-де социал хандырылга системазы.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи — күрүне эрге-чагыргазының дээди органы.

Улус депутаттарының Советтери—калбак массаларга күрүнени эргелеп башкарарының школазы.

Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге Советтерниң ролю.

Депутаттарга кандидаттар — чоннуң ёзулуг төлээлекчилери.

Совет соңгулда системазының демократтыг бүдүжү.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар дугайында Хоойлу.

Соңгулда комиссияларының бүрүн эргелери болгаш ажыл-чорудулгазы.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң блогу — партияның болгаш чоннуң бузулбас чаңгыс эвиниң боттаныышкыны.

Бистиң чуртувус ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар арызының үезинде.

Соңгулдалардан — соңгулдаларже. (Коллективтиң, девискээрниң экономиктиг болгаш социал амыдыралында өскерилгелер дугайында).

Депутаттарга чагыглар: олар канчаар күүсеттинип турарыл?.

Ленинчи комсомол — партияның идепкейлиг дузалакчызы.

Совет ниитилелге профэвилелдерниң ролю.

Совет херээженнер — ниитилелдиң хостуг болгаш дең эргелиг кежигүннери.

Партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының дуржулгазы — бистиң эң үнелиг байлаавыс.

Совет улустуң патриотчу болгаш интернационалчы мөзү-шынары.

ССРЭ-де өөредилгениң чедип алдынар аргалыы болгаш халас болуру.

Хөй националдыг социалистиг культураның чечектелиишкини.

Идеологтуг, масса-политиктиг ажыл — бүгү партияның херээ, коммунист бүрүзүнүң хүлээлгези.

Чоннуң чурттап турар черниң аайы-биле масса-политиктиг ажыл.

Социалистиг демократияның буржуаз демократиядан артык күштүү.

Социализмниң эң-не кол үнелиг чүүлдери.

Ийи делегей — амыдыралдың ийи хевири.

Капитал делегейинде ажылчы чоннарның эргелерин болгаш хосталгаларын базып турары.

Капиталистиг чурттарда массалыг ажыл чок-чорук.

Буржуаз соңгулда системазының антидемократизми.

Буржуаз демократияның чонга удур бүдүжү.

Тайбыңны камгалаар, ядролуг дайынны болдурбас дээш СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң демиссели.

Эш Ю. В. Андроповтуң 1983 чылдың ноябрь 24-те Медеглели — СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң быжыг, шиитпирлиг болгаш тайбыңга ынак чайгылыш чок политиказының тодаргай илергейлээшкини.

Социалистиг дем каттыжылга чурттарының чаңгыс эви болгаш сырый каттыжыышкыны — тайбыңны камгалаары дээш демиселге эң чугула фактор.

АКШ-тың империализми — тайбыңның, депшилгениң болгаш хосталганың дайзыны.

АКШ-тың администрациязының авантюрисчи, милитарисчи угланыышкыны — тайбың херээнге кол кыжаныышкын.

Бистиң чурттуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн быжыглаары — совет кижилерниң патриотчу болгаш интернационалчы хүлээлгези.

Совет Армия — совет кижилерниң тайбың күш-ажылының идегелдиг камгалакчызы.

1984 чыл — СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин, он бирги беш чылдың сорулгаларын боттандырар дээш демиселдиң чугула үе-чадазы.

Он бирги беш чылдың дөрткү чылында бистиң коллективтиң сорулгалары.

Бистиң бүдүрүлгениң уткуштур хүлээп алган планы.

Мал кыштаглаашкынын үлегерлиг эрттирээли.

Келир чылдың дүжүдүнге — кичээңгей болгаш сагыш салыышкын.

Беш чылга сээң хууда салыышкының.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларны күш-ажылга чаа-чаа чединшкиннер-биле уткуулуңар.

„Шынга" хары

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНАР

Бо чылдың октябрь 29-та парлаттынган № 249 «Шынга» көдээ бижикчи К. Комбунуң «Чаагайжыттынганы аңгы-аңгы» деп эгелиг чагаазында Улуг-Хем районда Арыг-Үзүү, Хайыракан, Чаа Чаа-Хөл суурларының чаагайжыдылгазының дугайын бижээн. Автор аңаа «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң төвү Арыг-Үзүү суурнуң чаагайжыттынганын өскелерге үлегер кылдыр бижип, Хайыракан, Чаа Чаа-Хөл суурларда бо ажылды четпес шиитпирлеп турарын шүгүмчүлээн турган.

Ук чагааны Арыг-Үзүү, Хайыракан, Чаа Чаа-Хөл көдээ Советтерниң күүскомнарының хуралдарынга сайгарып чугаалашканын улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазы А. И. Стрельников солуннуң редакциязынга дыңнаткан. Үстүнде суурларның чаагайжыдылгазында четпестерни чайладыр хемчеглерни ук Советтерниң күүскомнары, тудуг организациялары ап чорударын харыыда аазаан.

Партияның область конференциязының делегады

СЕТКИЛИНДЕН БЕРДИНГЕН

Декабрь. Дээрниң хиндиинде хир чок аяс хүн. Хеймерек бажыңындан үнүп келирге, өскен, төрээн чериниң бойдус-чурумалы кажангызындан-даа артык чараш, онзагай көстүп турган. Амыдырал-чуртталганың магалыынга ооң сагыш-сеткили өөрүп, агаарны хандыр тынып, хүлүмзүрүп тура, күш-ажылчы амыдыралы эгелээни чылдарын сактып, эрткен болуушкуннарны эргий бодай берген.

Сакманчылаан, төрүүр хой хүлээп алган баштайгы чылдарын сактырга, чоокта чаа-даа хире, ынчалза-даа он ажыг чылдар ужугуп эрте берген...

Аяк-Хээ Ондар биле Хеймерек Куулар он класстың дооскаш, өг-бүле тудуп, чурттай бергеннер. Хөй ажыл шилип, ол берге, бо ажыл дыш чок деп төңмес-батпас чугаа-даа кылбааннар. Аяк-Хээ-даа, Хеймерек-даа кара чажындан тура мал арзынга өскен, аңаа ынак, ынчангаш ада-өгбелериниң чаагай чаңчылын эдерип, малчыннаарын шиитпирлеп алганнар.

Төрүүр коданны хүлээп алган чылы — күш-ажылчы дадыгыышкынның, шыңгыы шылгалданың үези болган. Хой оолдап турда, бергелер тургулаан. Дүн-хүн дивейн хой, хураган кажаазындан үнмейн, чаш хураганнарны хайгаарап, чаа төрүттүнгеннерни эмзирип, ажаар дээш шуут чай чок болгулаар. Уйгузун хандыр удувайн баар дүнелер-даа тургулаан.

— Кайда-даа белен ажыл чок, кызымак, тура-соруктуг, шыдамыккай болур херек, ол кандыг-даа бергелерни шыдажып эртеринге дузалаар — деп, оглу, кенинге Данзын-оол чугаалап, чагыг-сөзүн берип чораан.

Аныяк хойжулар бирги чылында төрүүр чүс баштан-на 107 хураганны мендиөстүрүп алган. Баштайгы чединишкинге менээргенип, мактанмаан, харын-даа төрүүр чүс баш хойга онаашпыр 120—141 хураганны өстүрүп ап турар малчыннарның дуржулгазын хандыр өөренир, ону чедип алырының аргаларын, курлавырларын дилеп кирипкеннер.

Сагыш човаашкын долган чылдар билдиртпейн эртипле турган. Хой ажылынга, чаш хураганнарны ажаап, азыраарынга арга-дуржулгазы улгадып, көргүзүглери бедип орган. Ынчангаш Куулар Хеймерек ажылагыйның мурнакчы малчыннарының санынга кирген.

Онгу класстың дооскаш, хойжулап эгелээн, кызымак ажылы-биле чылдың-на эки көргүзүглерни чедип ап турар Хеймерек Куулар биле Аяк-Хээ Ондар 1974 чылда республиканың аныяктарын хойжулап ажылдаарынче кыйгырган ажык чагааны бижээн. ВЛКСМ обкомунуң бюрозу ук чагааны деткээн тускай доктаалды хүлээп алгаш, аныяктарны хойжулап ажылдаарынче кыйгырган.

«Хой ажылы — бистиң республиканың көдээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезиниң кол адыры. Ынчангаш хой ажылын улам сайзырадыры — комсомолчуларның болгаш аныяктарның шалыпчы херээ деп санап турар бис» деп аныяк хойжуларның чагаазында бижээн.

Республиканың дыка хөй аныяктары ол чагааны чүүлдүгзүнүп деткээш, адаларының, аваларының соон салгап, хойжулап ажылдаар күзелин илереткеннер. «Хой ажылы — комсомолдуң шалыпчы херээ» деп темалыг хуралдар эрткилээн. Черчерге болгулаан ындыг хуралдарга онгу класстың 280 ажыг доозукчузу саналдарын бергеш, чагааны деткип, малчыннаар күзелин илереткеннер. Оларның аразындан амгы үеде ниитиниң херээнге төлептиг үлүүн киирип, кызымак ажылдап чоруурлар эвээш эвес.

Аныяктарга кыйгырыг үндүрген улус болганда Хеймерек Куулар бодунуң хууда үлегер-чижээн көргүзер дээш каш дакпыр күжениишкинниг ажылдап келген. Аныяктарны мал ажылынче хаара тудар, хойжуларның төлептиг салгалын кижизидеринче ам-даа доктаамал сагыш салып чоруур.

Чоокта чаа партияның Сүт-Хөл район конференциязы болуп эрткен. Аңаа ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна Куулар санал бергеш, хой малдың баш санын өстүреринче, продуктулуун бедидеринче кол кичээңгейни салгаш, ону чединшкинниг шиитпирлээринге аныяктар улуг рольдуг, болуруң демдеглээн. Ону барымдаалааш, ооң ажылдап турары Сыын-Чүрээ хойжу бригаданы комсомолчу-аныяктарның кылдыр эде организастаар хемчеглерни ап турарын делегаттарга дыңнаткаш, бо талазы-биле совхозтар чогуур ажылды чорударын саналдаан. Аныяктарның дагдыныкчызы Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Д-Н. Ч. Ооржак ону деткээн.

Хеймерек сагыш човаачал, биче сеткилдиг, негелделиг кижи. Четпестерге эптешпес, ону харыылаар, кылыр ужурлуг кижилерге дораан чугаалаар. Хөй-ниитиниң ажыл-херээ дээнде хостуг үе-шагын-даа харамнанмас. Ол — үш уругнуң иези. Хойжу бригаданың, совхозтуң хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип келген.

Хеймерек Бадыевна биле Аяк-Хээ Данзын-оолович төрүүр хой кадарып келген он ажыг чылдарының дургузунда хураган доруктуруп өстүрер, дүктү кыргып алыр планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чылдың-на ажыр күүседип келген төлептиг ишчилер.

— Зоотехниктиг болгаш ветеринарлыг хемчеглерни шын чорутканының түңнелинде хойдан хөй хураганны, дүктү ап болур—деп, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна Куулар санап турар. —Хамыктың мурнунда одарын, чемгерилгезин, суггадын шын таарыштырар, тодаргайлаарга, чайын эки семиртир, ажаалдазын экижидер. Эдержилгени чогуур үезинде шынарлыг чорудар, малдың чаш төлүн ажаап алырынга хынамчалыг белеткенир, хой төрүп турар үеде каш дакпыр күжениишкинниг ажылдаар.

Бо болгаш өске-даа хемчеглерни чединшкинниг боттандырары хойжу кижиниң ажылынга сеткилинден бердингенинден, кызымаандан, кежээзинден, эрестииинден хамааржыр, чылдың кайы-даа үезинде харысалганы биччи-даа кошкадып болбас. Чүгле ынчан ажыл үре-түңнелдиг болурун хойжунуң арга-дуржулгазы көргүскен.

Амгы үеде улус ажыл-агыйының кайы-даа адырынга чединшкинниг ажылдаарда, тускай эртем-билиг херек болу берген. Ылаңгыя малчыннарга ол эргежок чугула. Ону барымдаалааш, Хеймерек Куулар биле Аяк-Хээ Ондар Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң зоотехния салбырынга бот-өөредилге-биле өөренип киргеш, каш чыл улаштыр шудургу өөренип тургаш, ону чединшкинниг доосканнар.

Хеймерек Бадыевна округунуң соңгукчулары-биле ужуражып, оларның берген чагыгларын күүседир дээш чогуур организацияларга айтырыгларны тургузуп, тодаргай хемчеглерни ап турар. Ынчангаш соңгукчуларының улуг идегелин ажыл-ижи, амыдыралга төлептии, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг киржилгези-биле бүзүредип чоруур. Төлептиг ишчини СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бюро кежигүнүнге чоокта чаа соңгаан.

Малчын өг-бүле бо чылын төрүүр чүс баш хойдан чүс хураганны менди доруктурган, бир баштан-на 2.5 кг дүктү кыргып алган. Кыштаглаашкынны амгы үеде эки эрттирип турар. Хой төрүп эгелээн, аңаа малчыннар хынамчалыг белеткенген. 1984 чылда төрүүр чүс баштан-на 120 баш хураганны менди доруктурарын, бир хойдан-на 2.5 кг дүктү кыргып алырын олар хүлээнген.

Мурнакчы хойжунуң күш-ажылчы чединшкиннерин партия болгаш чазак бедии-биле үнелээн. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна Куулярны Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези, «Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медаль-биле шаңнаан. ВЛКСМ Төп Комитединиң шаңналдары ында база бар.

Хеймерек Бадыевна Куулярны Сүт-Хөлдүң коммунистери партияның XIX область конференциязының делегадынга соңгаан. Партийжи болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулгазын, онаашкан ажылын ол кажан-даа сагыш човангыры-биле күүседип шыдаар.

Т. ХЕРТЕК.

«Октябрь 30 чылы» совхоз.

Сүт-Хөл район.

Г. ГУСАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ПРАГА. (СЭТА). Боо-чепсекти эндере бүдүрерин херек кырында кызыгаарлаарынга болгаш соксадырынга, ядролуг ракеталарны узуткаарынга, чепсегленишкинни бүрүн дүжүреринге чедирер бүгү саналдарны Чехословакия деткип турар. Ол болза чехословак даштыкы политиканың өзээ боор келген болгаш болуп артар-даа деп, ЧССР-ниң Президентизи Густав Гусак индий радионуң корреспондентизинге интервьюзунга медеглээн.

Социалистиг чурттарның бүгү күжениишкиннери болгаш тайбың саналдары турбуже, империализмниң агрессчи бөлүктери милитарисчи хөделиишкиннерин үргүлчүлевишаан, бистиң барыын талакы кызыгаарларывыстың мырыңай чоогунда ядролуг ракеталарын тургузуп эгелээннер. Ынчангаш бис ындыг хөделиишкиннерге харылаар ужурга таварышкан бис деп, Президент чугаалаан. Бистиң төөгүвүстүң халаптыг дуржулгазындан кеземче көрген бистер эвилелчилеривис-биле кады бодувустуң камгаланыр аргавысты быжыглаар дээш чогуур хемчеглерни алган бис, ынчаарга кедизинде барып тайбыңче чүткүл болгаш тура-сорук тиилээр, боо-чепсекти эндере бүдүрериндең, ылаңгыя ядролуг халаптың айыылындан чер бөмбүрзээн дайынга удур күштер камгалап ап шыдаар дээрзинге бүзүреп турар бис.

Ортумак ыраакшылдың чаа америк ракеталарын тургузуп эгелээни чүгле Европада байдалды баксырадып турар эвес, харын-даа Барыын Германияда, Италияда болгаш Европаның өске-даа чурттарында туруп турар ук чепсек Африканың, Чоокку Чөөн чүктүң болгаш өске-даа районнарның күрүнелеринге база айыылды таварыштырып турар. Империализмниң милитарисчи политиказынга удур, тайбың кожа-хелбээ доғунмаашкын, делегей байдалының дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырары дээш туржук турар бүгү күштерни деткип турар бис деп, Густав Гусак медеглээн.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА-ның корреспондентилери дыңнадып тур

«ЧЕР КЫРЫНГА ТАЙБЫҢ ДЭЭШ»

КОЛОМБО. (СЭТА-ның корр.). ССРЭ-ниң тайбың политиказының, ядролуг дайынның ныжаныышкынынга удур, тайбыңны камгалаары дээш Советтер чуртунуң демиселиниң дугайын чугаалап турар чыынды номну «Чер кырынга тайбың дээш» деп адаар. Ону сингаль болгаш тамиль дылдарда парлаан. Ол номда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ю. В. Андроповтуң кылганы Совет Эвилелиниң тайбың саналдарының дугайында материалдарны парлаан.

ШЫҢГЫЫ БУРУУ ШАПКАН

ЛИССАБОН. (СЭТА). Ортумак ыраакшылдың америк ядролуг ракеталарын Барыын Европада эккеп тургузуп турарын Португалияның хөй-ниитичи сураглыг ажылдакчызы, Португалияның Коммунистиг партиязының парламент бөлүүнүң даргазы Карлуш Брито шыңгыы буруу шапкан.

Европада ядролуг боо-чепсекти кызыгаарлаар дугайында Женевага чугаалажыышкыннарның үзүлгениниң буруузу Каттышкан Штаттарның администрациязынга бүрүнү-биле онаажып турар деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга ол айыткан. Чөөн болгаш Барыын чүктүң аразында күштерниң дең байдалын хевээр арттырарынче угланган харыы хемчеглер дүрүм ёзугаар эргежок чугула базым болган деп, К. Брито медеглээн.

Америк империализм — тайбыңның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң эң-не өжээтен дайзыны дээрзин амгы америк администрацияның дайынзырак хөделиишкиннери көргүскен деп, ол чугаалаан.

С. СААРИНЕННИҢ ЧУГААЗЫ

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Баштайгы согуушкун кылыр америк ядролуг чепсекти Барыын Европаның чурттарынга тургузуп турары термоядролуг халаптың айыылының күштелиринге чедирген деп, «Финляндияның тайбың талалакчылары» организацияның даргазының оралакчызы Сорьо Сааринен чугаалаан. Бо байдалдар турда тайбың талалакчыларының демиселин идепкейжидери онза чугула ужур-дузалыг болуп турар деп, ол медеглээн.

ТАЙБЫҢНЫҢ ЧЫСКААЛЫ

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияның тайбың талалакчыларының күчүлүг чыскаалы болган. Дайынга удур Великобританияда эң улуг организацияның —ядролуг чепсегленишкинни дүжүрер дээш шимчээшкинниң кыйгырыын ёзугаар чыскаалганнар Лондоннуң кудумчуларынга долдур чыылган болгаш консервативтиг чазактың айыылдыг милитарисчи политиказынга шыңгыы удурланыышкынын илергейлээннер. Тайбың талалакчыларның күчүлүг чыскаалының үезинде англи найысылалдың чөөн талакы кезиинде автомашиналарның шимчээшкини бүрүн соксаан турган.

Чыскаалганнарны тарады сывырарынче полицейжилерни англи эрге-чагыргалар ыдалаан. Полицияның отрядтары 15 кижини тудуп хоругдаан.

ИКП-НИҢ СЪЕЗДИЗИ ДООЗУЛГАН

МАДРИД. (СЭТА-ның болгаш «Правданың» корр.). Аңаа Испанияның Коммунистиг партиязының (ИКП) ээлчеглиг XI съездизи шыңгыы чөрүлдээлерниң байдалынга эрткеш, ажылын дооскан.

Аңаа партияның Төп Комитединиң чаа составын соңгаан. Мурнундагы политиктиг угланыышкынга шынчызын бадыткаан Х. Иглесиас ИКП-ниң чиңгине секретарынга база катап соңгуткан.

ИТАЛИЯ. «Америк ядролуг ракеталар чок болзун!», «Сицилияны милитаризастаары — болдунмазын!» деп лозуңнарлыг хөй-ниитиниң массалыг митингилери болгаш хуралдары амгы үеде бүгү чуртта болуп турар. Сицилияны бодунуң «ядролуг тепкиижи» болдурар дээн Пентагоннуң планнарын чыскаалдарның, митингилерниң болгаш хуралдарның киржикчилери киленнээшкин-биле буруу шаап турар.

ЧУРУКТА: Комизога (Сицилия) болган ракетага удур чыскаалдың үезинде.

АДН — СЭТА-ның фотохрониказы.

АКШ. Кливленд хоорайның кудумчуларының бирээзинге тургускан бо плакатта мынча деп бижээн: «Дузалап көрүңер! Силерниң дузаламчыңар бажың чок кижилерни чем болгаш чурттаар чер-биле хандырып болур ийик». Ынчалзажок дилег кылган ол кыйгырыгны ооң чоогу-биле эрткен кижилер херекке албайн турар. Капиталистиг делегейниң эң-не бай чурту деп мактаттынган АКШ-та ажыл чоктарны болгаш чурттаар черлерин оскунганнарны кым-даа херекке албастаан. Ажыл чоктарның амыдыралының айтырыы АКШ-та хүн бүрүнүң аңаа-ла «чаңчылы» болу берген.

Ак бажыңның чорудуп турары дайын белеткели, аңаа кедергей хөй чарыгдалдар он-он миллион америкаларны хоозуратткан.

АДН — СЭТА-ның телефотозу.

КНО: ТАЙБЫҢНЫҢ ЭРГЕ-АЖЫКТАРЫНГА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының 38-ки сессиязы болунуң ажылын дооскан. Делегейниң чугула ол чыыжының хүн айтырыынга киирген турган делегей амыдыралының барык 140 чугула айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алган.

Кол Ассамблеяның пленарлыг хуралдарынга болгаш комитеттеринге санал-онал солчуушкунунга-даа ядролуг айыыл-халапты баш удур болдурбазының, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырының эргежок чугулазынче кол кичээнгей салдынган. Кижи төрелгетенни узуткап болуруунуң айыылының күштелиишкининден ооң салым-чолу дээш ханы сагыш салыышкын делегейниң хөй чурттарының төлээлекчилериниң чугааларынга илергейлеттинип турган.

Сессияның ажылының кол черин чепсегленишкинни дүжүрериниң айтырыглары ээлеп турган. Санал-оналдарның утка-шынары болгаш хүлээп алган шиитпирлерниң байдалы-даа делегей ниитилежилгезинге көөрү-биле Совет Эвилелиниң киирген саналдары-биле улуг хемчээлдиг тодараттынган. Ол саналдар КНО кежигүнү күрүнелерниң хөй кезиининң күзел-соруунга дүгжүп турар. Кол Ассамблея ССРЭ-ниң инициативазын ёзугаар ядролуг дайынны буруу шаварының төөгүлүг декларациязын хүлээп алган. Ядролуг дайынны улустарга удур эң-не араатанзыг үлгедиишкин кылдыр, кижиниң кол эргезин — дириг чурттап, амыдыраарының эргезин казааны ол кылдыр ында көрүп турар. Ядролуг дайынны делегей документизинде бир-ле дугаарында ынчаар долу болгаш бүрүнү-биле хоойлудан дашкаар деп санаан.

ССРЭ-ниң ооң өске база бир саналы — ядролуг чепсегленишкиннерни сан болгаш шынар-даа талазы-биле немей бүдүрбезин айыткан инициативазы чугула болгаш тодаргай сорулгалыг боор турар. Ону боттандырары дээрге-ле, чепсегленишкиннерни эндере бүдүрерин херек кырында соксадыры ол боор, массалыг узуткаашкынның эң-не айыылдыг чепсээниң курлавырларын кызыгаарлаарынче оруку ажыдар ийик.

ССРЭ-ниң ол инициативаларын болгаш күштү космоска база космостан черге удур ажыглавазының дугайында керээни чарарынга хамаарышкан саналдарын-даа КНО кежигүннери күрүнелерниң хөй нурууз чүүлдүг деп көрген. Аңаа чүгле АКШ болгаш НАТО бөлүглениишкининде ооң чамдык эвилелчилери удур болганнар. Ядролуг чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры-биле сессияга хүлээп алдынган программа Соңгу-атлантика эвилелиниң ядролуг чепсекти баштай ажыглап болур аргалыг деп санап турар агрессчи бодалдарынга шуут удур боор турар. Аңаа демдеглээнин ёзугаар алырга, бадылаашкын үезинде НАТО чурттарының аразынга безин чаңгыс эптиг чоруктуң чок болганы, космос делгеминге боо-чепсекти эндере тургузарын баш удур болдурбазының дугайында айтырыгга АКШ-тың долузу-биле чаасказы артканы Вашингтоннуң милитаристиг чүткүлүн сойгалап илередип турар. Ниитизи-биле америк делегация ядролуг чепсекти дүжүрериниң талазы-биле 17 кол резолюцияның чүгле чаңгызын деткээн. АКШ боо-чепсекти эндере бүдүреринче бодунуң чүткүүшкүнүн делегей чыыжының ажылының хүннеринде ядролуг чаа ракеталарын Барыын Европага тургузуп эгелээни-биле бадыткаан.

ДАШТЫКЫДА КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫ

● БЕРЛИН

Берлинниң «Дий-Ферлаг» дээр ном парлаар чери К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң чогаалдарының долу чыылдазының немелде бир томун үндүрген. Ында «Капиталдың» 1867 чылда редакторлаан бирги тому кирген.

Ону ГСЧП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институду СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институду-биле кады белеткээн. Эртемниг коммунизмниң үндезилекчилериниң чогаалдарының долу чыындызы ниитизи-биле 100 томнуг болур. Оларның 21-и ГДР-де парлаттынып үнген.

● УЛАН-БАТОР

МАР-ның күрүнениң ном парлаар чериниң орус дылда үндүргени моол чогаалчыларның чечен чогаалдарының болгаш тоожуларының чыылдазын «Үе-шагның оңу» деп адаан. Республиканың уран-чечен сөстүң аңгы-аңгы салгалдарының, моол литератураның үндезилекчизи Д. Нацагдоржунуң болгаш Ц. Дамдинсурениниң эң тергиин чогаалдарын ында киирген. Москвада А. М. Горький аттыг литература институдунга өөренип турган чылдарында аңы-дуҗама чурттуң дылын тергиин эки өөренип алган очулдурукчу оларны очулдурган.

● ХОШИМИН

Хошимин хоорайның театрының бажыңында байырлалдың янзы-бүрү оттары чайнап эгелээн. Ында республиканың уран чүүлүнүң чаңчыл апарган фестивалы ажыттынган. Чурттуң эң кол профессионал чогаадыкчы коллективтери—ыры болгаш танцы ансамбльдери, театр бөлүктери, эстрада кезектери, сураглыг ыраажылар, актёрлар болгаш режиссёрлар ында киржип турар.

Хошиминде уран чүүл фестивалы — чурттуң бо чылгы культура амыдыралының кол болуушкуннарының бирээзи. Ооң кол сорулгазы — социалистиг чаа культураның эң эки хевирлери-биле көрүкчүлерни таныштырары. Артистер хоорайның чүгле театрларынга болгаш концерт залдарынга эвес, харын-даа кооперативтерге, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге, үлетпүр бүдүрүлгелеринге оюннар көргүзер.

Бистиң календарывыс

Совет режиссёр, театр ажылдакчызы В. И. Немирович-Данченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр бөгүн 125 чылы

МОСКВА. Сураглыг шии чогаалчызы, режиссер болгаш педагог, орус сценаның чаартыкчыларының бирээзи Вл. И. Немирович-Данченконуң төрүттүнген хүнүнден бээр 125 чылын совет хөй-ниити бо хүннерде демдеглеп турар. Ук болуушкунну К. С. Станиславский болгаш Вл. И. Немирович-Данченко аттыг Москваның Академиктиг музыка театры база демдеглеп турар, аңаа Немирович-Данченко дыка хөй шиилерни режиссёрлап тургускан, оларның чамдыктары репертуарда ам-даа хевээр арткан. 1939 чылда Вл. И. Немирович-Данченконуң тургусканы, Тихон Хренниковтуң «Шуурганда» деп маадырлыг операзы оон эгелээш-ле мынчага дээр театрның сценазындан дүшпээн болгаш ону юбилей хүнүнде бөгүн база катап көргүзер.

ЧУРУКТА: Т. Хренниковтуң «Шуурганда» деп операзындан сцена. Мурнуку одуругда (солагай таладан оң талаже): Фрол Баев — РСФСР-ниң улустуң артизи Г. Дударев, Листрат — РСФСР-ниң алдарлыг артизи О. Кленов, Андрей — артист Л. Елисеев.

М. СТРОКОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАА КИНОЛАР

Дайын темазы совет кинода чугула черни ээлеп келген болгаш ылаңгыя амгы делегей байдалы дүшкүүрлүг үеде дайынның халавы катап болбазын дээш режиссёрлар ол теманы улам тода чырыдып турар. А. Беляевтиң «Дүмбей арганың чажыды» деп тоожузунга үндезилеп, режиссёр Георгий Николаенко «Дайынның дөрткү чылы чоруп турда» деп чаа уран-чечен фильмни тургускан.

Дайын үезинде нарын болгаш айыылдыг, ынчалза-даа онза чугула ажылды кылып турган кижилерниң — шериг хайгыылчыларының аажы-чаңы режиссёрга солун болган.

Дайынчы хайгыыл... Чеже хайгыылчылар даалгаларже үнүп, чеже чидириглер, чеже тиилелгелер турбаан дээр. Даалга бүрүзү тускай нарыыдаашкынныг болур.

Георгий Николаенконуң чаа кинозунуң маадырлары немец хеп кеткеш, фашистерниң турлагжып турган аргазынче кириптерлер. Аргаже кирген ийи бөлүк ээп келбээн дээрзин олар билир. А немецтерге оларның шериг хевин кеткен совет хайгыылчылар аргада чоруп турар дээрзи билдингир.

Кинонуң сценарийин Александр Беляев бижээн. Рольдарда Людмила Савельева, Николай Олялин, Александр Збруев, Николай Ерёменко болгаш өскелер-даа ойнап турар. Режиссёр Виктор Георгиев «Мосфильм» киностудиязынга хроника-документалдыг материалдарны ажыглап тургаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының шоолуг билдинмес арнын көргүскен «Халаптыг айыылдың чайлаттынганы» деп чаа кинону тургускан. Бо кинодан көрүкчүлер нацист Германияның газ болгаш хоралыг бүдүмелдер ажыглаарынга белеткенип турганын болгаш ол чорукту болдурбас дээш кылып турган маадырлыг совет кижилерниң херектериниң дугайын билип алырлар.

Кинонуң төвүнде — дайзынның ханы тылында демисежип турар хайгыылчы бөлүктүң төөгүзү. Айыылдыг дуржулганы удуртуп турган химик эртемденни оорлаар операция бууразының соонда хайгыылчы бөлүктүң дириг арткан кезээ ол зонадан газтыг снарядтарны үндүрер деп дидим шиитпирни хүлээп алырлар.

Кол рольдарда артистер Любовь Виролайнен, Александр Збруев, Александр Граве, Эдуард Марцевич болгаш өскелер-даа.

«Изигленгениңден адып болбас» деп «Узбекфильм» киностудиязының кинозунда болуушкуннар 20 чылдарда Узбекистанның аныяктарының дугайында чугаалап турар. Бо чаа ажылын режиссёр Мухтар Ага-Мирзоев Узбек ССР-ниң улустуң чогаалчызы Хамид Гулямның «Өлүм чок чорук» деп ССРЭ-ниң Күрүне шаңналын алган романынга үндезилеп тургускан.

Ырак кишлакка революцияның дайзыннары ийи дугаар башкыны өлүрүп каар. Ол үүлгедигни истээри-биле ынаар ЧК ажылдакчызы аныяк башкы Максуд Максудовту чорудар. Ол аныяк башкының болгаш кишлактың чурттакчыларының аразында нарын харылзаазын кинода көргүскен.

А. АЮНОВА.

ДЕЛГЕЛГЕНИ СОНУУРГААР

Алдан-Маадыр аттыг чурттуң шинчилел музейинде хоочун чурукчуларның чурааны чурук делгелгези чоокта чаа ажыттынган. Мында В. Дёминниң, С. Ланзыының, В. Тас-оолдуң ажылдарын делгээн.

В. Дёминниң чурааны Сергей Кузьмич Кочетовтуң, сураглыг малчын, Социалистиг Күш-Ажылдың Маадыры Оюн Бавуу-оолдуң, миномёттуг шериг кезээниң командири чураан Александр Шумовтуң, аревэчи башкы чораан Н. Кунчуннуң, С. Тановтуң улуг портрет-чуруктары эң-не кескү, солун композициялыг.

Тыва Арат Республиканың Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле каттыжып кирип турар үезинде С. К. Токаның араттарга чүве чугаалап турарын, ТАР-ның чазааның бажыңын болгаш Сергей Ланзыының оон-даа өске төөгү ужур-дузалыг чуруктарын көрүкчүлер сонуургап көрүп турар.

В. Тас-оолдуң чер-чуртунуң каас, чараш чурумалын чуруп көргүскен пейзажтары, ужудукчу А. Ёнзактың портреди, артист Оюмааның национал идик-хеп кеткен улуг чуруу база оон-даа өске ажылдары көрүкчүнүң кичээнгейин хаара тудар.

Р. ТОЛЗАТМАА.

Чоннуң кадыы дээш

ЧОЛААЧЫЛАР ЭМНЕЛГЕЗИ

Ажыл шагынга чедир үе ам-даа бар. Ынчалзажок санитарка Анна Трофимовна Шалимова чыңчыкканы-биле эмнелгеже далажыптар. Ажыл... Ол кезээде өөрүшкүнү, быжыг тура-сорукту, чаагай сагыш-сеткилди аңаа эккээр. Эмчилерниң ажылдаарынга, аарыг кижилерниң сеткилинге таарымчалыг байдал оон база хамааржыр. Ооң ажылынга бердингенин эмнелгениң улуг сестразы, коммунист К. Ёнзак үнелеп чугаалады.

Республиканың № 1 поликлиниказының салбыры, хоорайда «Тыва транспорт» каттыжыышкынының № 2 поликлиниказында А. Шалимова эки ажылдыг санитарка. Эртен ол кымны-даа мурнай келгеш, ажылын эчизинге чедир кылып каар. Ооң мындыг кызымак ажылы өскелерге үлегер боол келген.

Анна Трофимовнаның арыглап каан кабинеттерин, сес шак 30 минута турда, тус-тус эмчилер ээлептер. Мында чолаачыларга бир цех, а оларның өг-бүлезинде 16 хардан өрү кежигүннери-биле катай участок эмнелгезин быжыглаан. Медицина дузазын чедирериниң деңнелин бедидер хемчеглерни ап, аарыг кижилерни аппарат болгаш лаборатория шинчилээшкини-биле эмнээриниң аргазын калбаа-биле ажыглап турар. Чижээ, физиокабинет, клиниктиг лаборатория, флюорография, процедура, электрокардиограмма болгаш эмнелге-күш-культура кабинеттери ажылдап, аарыг кижилер эмнениринге эки байдалды тургускан.

Эмчи сестразы Анна Сидельникова физиокабинетте амгы үениң нарын аппараттары-биле ажылдап өөренген. Алды хире ындыг аппараттарны аңгы-аңгы өрээлдерде белеткеп каан. Аңаа аарыг кижилер күзелдии-биле эмнедип, кадыын экижидип турар. Ол хүн эмнедип келген, пассажирлер АТБ-ниң чолаачызы В. Гнусин мынча диди: «Тускай эмнелгелиг боорга магалыг-дыр. Ээлчег манап, хөй үе-даа чарыгдавас. Чогуур шагында эмнеткеш, чоруй баар. Чиңнээр аппарат-биле эмнеткеш, сегидим».

Ооң чугаазы-ла чөп. Шынап-ла, хоорайның бүгү чолаачыларынга мындыг эмнелгени тускайлааны таарымчалыг дээрзин көрдүвүс. Эмнелгеде «Саналдар болгаш сүмелер» дептеринде безин 12 хире кижи боттарының өөрүп четтиргенин, саналдарын киирген. Аңаа барган кижи сонуургап боор. Ол эмнелге коллективиниң адынга бижээн чылыг-чымчак сөстерлиг йөрээлдерниң бирээзи бо: «АТБ ажылдакчыларынга поликлиника ажыдып бергенинге өөрүп турар бис. Медицинаның мергежилдиг кадрлары бисти эмнеп турар. Коллектив кежигүннериниң бистерниң кадыывыс дээш бо хире сагыш салыышкынынга, бодум хуумда өөрүп четтиргенимни илеретпес аргам чок. Б. Самойленко».

Амыдыралдың кадыкшылдыг хевирин, күш-культураны болгаш спортту пропагандалаарынче угланган чамдык ажылдар кылдынып турар. Эмнелгеде эмнелге-күш-культура кабинедин бо чылдың апрельде ажыткан. Ооң септелгезин сентябрьның төнчүзүнде дооскаш, чугула херекселдер-биле дерээн. Залдың шалазын чадыг-биле бүрүн шыпкан. Бүдүрүлге гимнастиказынга ажыглаар чаа телевизор белен. Амгы үеде эмнедип кээп турарлар көвүдээн. Олар терапевт, нерв болгаш травматолог эмчилерниң сүмези-биле эмнедип турарын эмчи Александр Шурыгин тайылбырлады. № 1 АТБ-ден кадыкшылга бөлүү бүдүрүлге гимнастиказынга киржип эгелээн. Удавас парафин-биле чиңнеп база холбиле массажтап эмнээр кабинеттер немежир. Аңаа ажылдаар эмчи амгы үеде специализация эрттирип, өөренип турар.

Эмнелге-күш-культура кабинедин тускайлаан. Мында чедир кылыр ужурлуг ажылдар ам-даа бар. Өл-шык агаар үндүрер электрокалориферни болгаш ийи вентиляторну ам кылыр. Чунар душту келир чайын кылыры көрдүнген.

Күш-ажылдың байдалдарын болгаш ооң камгалалын экижидеринче, аараш, түр үеде ажыл кылып шыдаар шаан чидирериниң, профессионал аарыгларның, бүдүрүлгеге озал-ондак болгаш, инвалид болур чорукту кызырар дээш хемчеглер алдынып турар. Профессионал аарыгларны эмнээр кабинетте дээди эртемниг эмчи Жанна Чамбал ажылдап турар. Бо эмчи билиин бедидип өөренгеш келген. Оларның ажылының кол сорулгазы — мергежилиниң аайы-биле аарыгларны баш удур болдурбазы. Ынчангаш бо чылын эмчилер бөлүк бригада аргазы-биле ажылдааш, республикада 60 ажыг хире организацияларны кезип, профилактиктиг хемчеглерни чоруткан. Ол ажылды бо хүннерде уламчылап турар.

Эмнелге ажыттынгаш он бир ай ажып турар. Ынчалза-даа коллектив коммунист К. Ёнзактың удуртулгазы-биле шиитпирлеттинмейн келген айтырыгларны эде көрүп, чогуур хемчеглерни ап ажылдап турар болду. Моон соңгаар коллективтиң ажыл-ижи улам шуудап, чоннуң кадыын камгалаар херекке мурнукузундан-даа артык үлүүн киирери чугаажок.

С. ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: физиокабинетте эмчи сестразы Анна Сидельникова биле процедура кабинединде эмчи сестразы Татьяна Монгуш (оң талазында) олар ажыл үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

АДА-ИЕЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ

Берге кижизидилгелиг уруглар-биле ажыл Ак-Довурактың № 1 ортумак школазында кандыг байдалда турарын партия хуралынга школаның башкылары — коммунистер болгаш комсомолчулар чугаалашкан. Школада 26 өөреникчи учётта турар. Бир уруг милицияда уруглар өрээлиниң учёдунга турган болза, ам ооң сагылга-чуруму экижээн болгаш ону учёттан үндүрер.

Школада комсомолчу, коммунист башкы бүрүзү берге кижизидилгелиг уругларны аразында хүлээнип алган, олар-биле тускай ажылды чорудуп турарлар. Школада башкыларның комсомол организациязының секретары С. В. Кривых хуралга илеткелинге ол ажыл дугайында чугаалаан. Башкы О. Н. Бондарьның клазында үш уругнуң өг-бүледе байдалы берге. Уругларның ачалары арагалаар, бажыңнарынга шимээн-дааш үндүрер, оларга кичээлдээр арга бербес. Ынчангаш уруглар кичээлге белен эвес болганындан оон дезер таварылгалар турган. Башкы ону эскергеш, оларның бажыңнарынга доктаамал барып, ада-иелери-биле беседалажып келгениниң түңнелинде ол өг-бүлелерде байдал экижээн, уруглар кичээл үспестээн.

Школачыларның кошкак өөредилгелиг болуру, чурум үрей бээр таварылгаларының кол чылдагааны — ада-иелерниң оларже кичээнгей салбайн турарында. Дөрткү класста өөренип турар оолдуң авазы аңгыланып чоруй барган, ачазы ажыл кылбас, арагалаар, оглунче сагыш салбас боорга, школада төрелдер комитеди ооң хемчээн алган. Оолдуң адазы ажылга кирип аарын, арага ишпезин аазаан. Ол өг-бүле контрольда.

С. В. Кривых илеткелинге бодунуң хайгааралда алган ийи өөреникчилериниң дугайында база чугаалаан. Оолдарга бүзүреп, идегээр болза олар берген сөзүн ээлээрин кызыдарлар. Ынчангаш оолдарга башкы беседалашкан санында-ла кандыг-бир онаалганы берип каар. Чоорту оолдар хөй-ниити ажылынга күзелдии-биле киржип, хостуг үезин ажыктыг эрттирип турар апарган.

Милицияда назы четпестер-биле ажыл талазы-биле инспектор Н. В. Лапаева хуралга киришкен.

А. ГАЙНУТДИНОВА.
Барыын-Хемчик район.

ДҮРГЕН ҮНГЕН НОМ

ЛОНДОН. (СЭТА). Англияның найысылалы Лондонга шыдыраа талазы-биле делегейниң бирги черин алырынга кордакчыларның чартык түңнел маргылдаазының доозулганының соонда дораан-на «Каспаров — Корчной: Лондонга болган маргылдаа» деп номну садып эгелээн.

Ол 96 арынныг номнуң авторлары — англи гроссмейстер Р. Кин болгаш Д. Лоусон. Ол кааста лгалыг номда маргылдааның үезинде ойнаан он бир салыгның шуптузунуң тайылбырлары кирип турар.

Ол номну 1843 чылда тургустунган «Б. Т. Батсфорд» деп ном үндүрер чер парлаан. Ол ном үндүрер чер 1969 чылга чедир шыдыраа литературазын парлавайн келген, ынчалза-даа ол чылдан бээр шыдыраа дугайында 150 номну парлаан боор турар.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, дүне биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың күжү секундада 3—8 метр. Дүне агаарның температуразы 35—40, чамдык черлерге 26—31 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 35—37, хүндүс 26—28 градус соок болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТУСКАЙ МЕРГЕЖИЛ ЧЕДИП АЛЫРЫН КҮЗЭЭРЛЕРГЕ

Тыва АССР-ниң Сельхозтехкүркомнуң өөредилге курс комбинады «Металл талазы-биле токарь» болгаш «Көдээ электрижидилгениң электромонтёру» деп мергежилдерге кадрлар белеткээр, курстарга сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур. Кичээлдер 1984 чылдың январь 15-те эгелээр, «III класстың автомобиль чолаачызы» деп мергежилге кичээлдер 1984 чылдың март 1-де эгелээр.

Өөредилгеге 18 харлыг болгаш оон өрү назылыг эр, херээжен кижилерни хүлээп алыр.

Өөренип киреэрде, паспортун, шериг биледин, бүдүрүлге черинден чоруткан бижиин болгаш 3Х4 см хемчээлдиг фото-чуруктарын эккээр.

Айтырыг тургузар адрес: Кызыл хоорай, Магистральная кудумчузу, бажың № 1 «В».

ХАМААТЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Ыяш ажыл-агыйы министерствозу Чаа чылга шивилерни чөпшээрел чокка, туразы-биле белеткээр чорукту хораанын хамаатыларга дыңнадып турар. Чурум үреп, ыяш кескен дээш буруулуг кижилер арга-ыяш хоойлузун ёзугаар харысалгага чүктээр апаар.

Чурттакчыларга Чаа чыл шивилерин садыг организациялары садып турар. Кызылчылар оларны хоорай рыногундан садып ап болур.

Республиканың хөгжүм-шии театрынга 1983 чылдың декабрь 31-де аныяктарның **БАЛ-МАСКАРАД** кежээзи болур.

Программада: Концерт, танцылар, оюннар болгаш аттракционнар, лотереяга ойнаашкыннар.

Эгелээри 19 шак. Кирериниң билет өртээ 1 рубль 50 көпеек.

КИНО

ДЕКАБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дьявольское оружие» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «К-клуб **«Чебурашка»** 9.30, К-клуб **«Всегда готов»** 10.50, 15.00, **«У опасной черты»** 12.50, 16.40, 18.35, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Знахарь» 17.30, 20.00, **«Операция «Ы» и другие приключения Шурика»** 11.00, 13.30, **«Пацаны»** 15.00, 16.40, 18.20, **«Знахарь»** 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Опасные друзья» 15.00, 18.40, **«Вертикаль»** 16.50, 20.30 шактарда.

УРЖУУ КОРГУНЧУГ

Бир грамм никотинден аът өлүп болур, а кижи чүге кортпазыл?

Делегейниң эмчилериниң «Таакпылаар азы кадык болур бе — бодуңар шилип алыңар» деп адааны чыл төнүп турар.

Шилип алыышкын кандыг болганыл ынчаш?

Бо айтырыгга дорт харыыны бериптер арга турган болза, эки-ле чүве-дир ийин...

Хөй кижи таакпылап турар, кедергей хөй кижи бажыңынга болгаш ажылынга, бажың иштинге болгаш даштыгаа таакпылап турар. Улгады берген болгаш көңгүс аныяк эр кижилер таакпылап турар. А сөөлгү үеде таакпылаар херээженнер көвүдээн. Амгы үениң таакпыжызының билбези чок: бир грамм никотин аътты безин өлүрүп каар дээрзин база тергиин эки билир. Билир, ынчалза-даа сигаретазын октавас, ооң бүгү-ле хоранын таптыырганып бодунга сиңирип алыр.

Таакпы ыжының хоранынга өлүрткен аътты кым-даа кажан-даа көрбээн. Аът таакпылап турганын аңаа даап бодаары безин мугулайзыг. Бодун өлүрүп болур шак ындыг ямбыыргалды черде эң-не угаанныг амытан билир.

Че, таакпылаар номчукчуну шугулдатпаал. Мерген угаанныг эмчилер Кадык камгалалының бүгү-делегей организациязының чыл программазынга «боттарыңар шилип алыңар» деп оваарымчалыг домакты аңаа эвес киирген-не болгай...

Ындыг харын, таакпылаары дээрге эки тураның херээ-дир, кандыг-даа директивтиг хемчеглер-биле ол эттинмес. Ол харын-даа хоралыг боор болур. Ынчалза-даа таакпыжыларның хоралап турары хире хораны кедергей кызымак администратор кайын чедирип шыдаар.

Кымга хоралаарыл? Харыы билдингир: бодунга болбайн канчаар, чүге дээрге ол — хуу херек ышкажыл. Хоомай бодаарга, шынап-ла ындыг-даа ышкаш. Мындыг дүрүм апарган чүүлдү эмчилер шагда-ла тодараткан: өкпе рагының 90 хуузу чогум-на харын таакпыжыларга онаажыр. Хүн бүрүнүң «рационну» — бир хап сигарета оларны ук аарыгже кедергей дүрген чоокшуладып турар.

Таакпы ыжы — бүүрек рагындан аарып болурун беш катап дүргедедип турар. Нерв, чүрек-дамыр дээш кижиниң организминиң өске-даа системаларынга ооң халаптыг уржуунуң дугайы шагда-ла шынзыттынган. Мындыг коргунчуг статистикада бо факт база бар: ГФР-де чылдың-на 20 муң таакпыжының будун үзе кезер ужурга таваржып турар, чылдагаан — никотин.

Сигарета чырыктап алган, шыжыккан номчукчуну көрүп ор мен: ол дугайын черле чеже чугаалаар чүвел аан — билир бис ийин, эки билир бис. Элдеп чүве, ол шын: шынап-ла билирлер, таакпыжылар таакпылавастардан артында-ла артык билир дивес силер бе. Аныяк назынында таакпылаарга амыдыралы беш-алды чыл чедир кызырлырын база билирлер. Салдыкпас таакпыжы бойдустуң аңаа хайырлаан амыдыралындан сес чылды боду медерелдии-биле казып турарын база. Кижи кайгаар элдептиг чүве ол — таакпы ыжы-биле кедергей кызып хораннанып чоруур кижилерниң кортпазы.

Чүвени ынчаар хамаан чок көөрү ниитилелге кайы хире когаралдыг-дыр, санап көрээл че. Чедир чурттаваан миллион-миллион чылдар — хей чүве деп бе? А аарыглар? Барыын-герман журналист Ханс Мольдуң «Кадыкшылдың чеди программазы» деп номунда эң-не эвээш дээн саннардан алырга, ооң чуртунда таакпылаарындан күш-ажыл кылыр шинээ чок кылдыр миллион хире кижи аарып турар. Англияга таакпы уржуундан чылда 50 миллион ажыл шагы үстүп турар.

Хууда херек ол ышкажыл.

Бистиң таакпыжыларывыс — делегейде эң-не кадык кижилер деп кым чугаалап диттигер боор. Таакпылаашкындан экономиктиг хора дугайында мөөңнеттинген статистика медээлери тывылбаан-даа болза.

Ынчалзажок хамык ужур саннарда бе? Бисте таакпылап турар чурттакчылардан бир кижээ онааштыр чидириглер эвээш деп бе? Мындыг чижектиг медээлер база тывылбады: коллективте бүгү таакпыжылар эки тура-биле, медерелдии-биле ол хоралыг чаңчылдан адырлып алыр деп шиитпирлээн. Профэвилел азы комсомол организациязының кандыг-бир удуртукчузундан таакпылаар кижи силерде хөй бе деп айтырзыңарза, ол ээдереп каар чыгыы: тыртыксаан кижи буруладып-ла турар чүве-дир. Ынчаарга немей айтырыңар: таакпылавас кижилер, херээженнер азы улгады бергеннер, аарыг-даа болгай, таакпыжыларга ыштадып турар ындыг кижилер хөй бе? База-ла эктин кызар чадавастар: ол дээрге ындыг херек-тир ийин ол, оон чугула чүве хөй-дүр эвеспе.

Чөвүн сөглээр болза, чүвени тооп көрбезиниң ханазы чамдык черлерде буступ турар, баштайгы дежикти аңаа сочиижилер каш чыл мурнунда кылган ийикпе. Ол улуг хоорайның эмчилери, хөй-ниитизи санаторийлерни болгаш пансионаттарны, ресторанннарны болгаш албан черлерин таакпы ыжы бурулавас черлер кылдыр чарлаан. Кол контролёр — хөй-ниитиниң эптеш чогу. Чедип алыышкын — моральдыг-даа, санитарлыг-даа, социалдыг-даа. Сочижилерниң үлегерин эдергеннер хөй. Баштай ол буянныг эгелээшкин чалгыннарын херген, ынчалзажок чоорту аңаа сонуургал өжүп баткан.

А таакпыжыны сигаретадан чайлатпас дээш чылыг сагыш човаашкын бичии-даа өшпээн. Таакпы үлетпүрү — аъш-чем индустриязының эң-не ынак, чассыг төлү хевирлиг. Ол индустрия ниитилелдиң күзеп турары хире деңнелге четпейн турары чажыт эвес. Ниитизи-биле алырга ындыг. А кезиин — таакпы талазы-биле алыр болза, чогум чечектелиишкин эвээш-даа болза, чедиишкин хөй.

Кадык амыдырал-чурттаарының изиг сургаалчызы медицина академиги Ф. Г. Углов чоокта чаа бир чүүлүнге мындыг чажытты бүгүдеге ажыткан: таакпының амданы хандыкшылдыг болзун дээш үлетпүр кандыг-даа чарыгдалдарны кылырындан чажам дивес, кандыг-даа ховар продуктуларны камнавайн турар. Мырыңай кижи кайгаар, чүү чок дээр: герань үзү, мускат тооруктуң хандызы, лимон эссенциязы, бергамот үзү, ванилин... Оларның аразында перу бальзам база бар. Чүү деп чүвел ол деп бе? Эртемденниң сөстерин дорт киирейн: «ол дээрге тергиин эки эм чүүл-дүр, бис ону кандыг-даа, каш-даа акша-биле аарыг кижээ тып берип шыдавайн турар улус бис».

Кижи бүзүрээри берге: бир тонна сигарета таакпызынга технология ёзугаар центнер чыгыы ром эссенциязы, бүдүн чартык центнер арыг мёд үнер! Бирээ таакпының ниити хемчээли чылда үш чүс муң тонна ажып турарын бодап көөрге, мёд болгаш эссенция продукт магазиннеринде чүге — канчаар чымчады чугаалаар чүвел — эндерик эвезин кижи билип каар.

Чугаалаксаан бодалым чаңгыс: бүгү чүве четчири-биле бар болур ужурлуг. А бир эвес кандыг-ла-бир чүве четпес болза, ниитилел шилип алыр апаар: бирги ээлчегде — кадыкшылга, а ооң соонда — бир эвес шуут хоржок чүве болза — аңаа хора кылдыр. Азы ындыг эвес бе?

Таакпылаарын каары белен эвес, ынчалза-даа ынчанмас болза хоржок.

Англи эмчилер таакпылаашкынны бо чүс чылдың кол аарыы деп адаан. Олар ону холера, дифтерия, туберкулёз ышкаш айыылдыг аарыглар-биле дөмейлеп турар: харын-даа, бодап көөрге, ол кижи төрелгетенге хораны олардан хөй чедирип турар ышкаш. Ынчангаш эртип турар чылдың девизин ам хей дивээл.

Таакпылаңар азы кадык болуңар — боттарыңар шилип алыңар.

В. ПЕТРУНЯ,
СЭТА-ның тайылбырлакчызы.

Редакцияның адрези: 667000, Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35 секретарьиаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60 культура килдизиниң 2-23-54 көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солуп келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2066.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС—01659